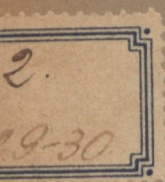

B 24519

Kolozsvári-Szegedi Értekezések
A Magyar Művelődés történelem köréből

XV. sz.

XB 145335

II. JÓZSEF KORA MAGYARORSZÁGON

IRTA
SPIEGEL MÁRIA

VB 24519

Merkur Nyomda, Szeged
1930.

Kolozsvári-Szegedi Értekezések
A Magyar Művelődés történelem köréből

XV. sz.

II. JÓZSEF KORA MAGYARORSZÁGON

VB 24519

IV / 694
5.-

IRTA
SPIEGEL MÁRIA

Merkur Nyomda, Szeged
1930.

Kolozsvári Szegedi Értekezések
A Magyar Művelődés Történelmének Kötetéből

XV. 22.
Ertékeztetés

MAGYARORSZÁGON II. JÓZSEF KORA

SZTE Egyetemi Könyvtár

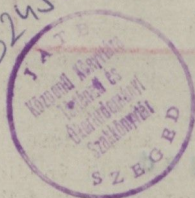

1000848400

SPIEGEL MARIA

V.324579

Bevezetés.

II. József rövid 10 éves (1780—90.) uralkodása alatt nagy átalakulás történt hazánk belső életében. A változásokat okozó újítások, reformok nem a magyar talajból fakadtak, ezért nem tudtak tartós gyökeret verni. Sértőek voltak, amennyiben nemzeti önállóságunktól akartak megfosztani. Igen messze voltak a nemzet műveltségi fokától, a nagy szaltuszt nem lehetett áthidalni, ezért nem segíthették elő fejlődésünket sem. Jönni kellett egy későbbi kornak, melynek általános szükségletévé vált majdnem mindaz, amiket ez időben még csak a császár s néhány ember lázas elégedetlenség szülte törekvése kívánt, s hozott napvilágra. II. József érdeme, hogy utat mutatott. Az ő munkássága eredményezhette, hogy ujitásai jó részt a XIX. században ismét felbukkannak, de már megtisztultan, mint az elbujt patak, mely a talajon átszűrődve ismét feltör.

A császár — király uralkodásának programját megtaláljuk a budai polgárokhöz 1784. jun. 23. irt levelében, melyet akkor közölt velük, midőn azok kérték, hogy disszobrot emelhessenek tiszteletere. Itt ezt mondja: „Majd ha az előítéletek kiirtva, a valódi hon-szeretet elterjedve lesznek; az állam szükségletére mindenki arányosan adózni fog; ha a felvilágosodás, a javított tanulmányi rendszer, a papság helyesebb nevelése s az igazán vallásos fogalmak elterjedve; ha a pontosabb jogszolgáltatás, a szaporodott népség és javított földművelés által a közvagyonosság, az ipar és kereskedelem az egész monarchiában kifejtve lesznek, mit én bizton remélek: akkor fogom megérdemelni a disszobrot.”

Nagyszerű tervének megvalósításához szükségesnek tartotta, hogy az állam minden ügyének, minden megnyilvánulásának szálai az ő kezéből induljanak ki hozzá térjenek vissza. Ezért találta a központosítást egyedül alkalmas eszköznek, mellyel kitűzött célját lépésről-lépésre haladva meg tudja valósítani. Ez irányban való működése bizonyos bifurcatiót mutat az államügyek természete szerint. Folyik a politikai és egyházi ügyekben egyaránt.

A tisztviselők közül olyan közigazgatási hadsereget akar szervezni, melyet ő kommandíroz s ahol fegyelem megbontásáról szó sem lehet. Ezt célozza 1781. jan.-i rendelete, melyben az elnököktől az alantás tisztviselőkről félévenként „viselkedési jegyzéket” kíván. Ugyanez a törekvése nyilvánul meg a nyugdíjakat szabályozó rendeletében is. Világi hatalmát biztosította a trónöröklés joga, de hogy egyházi viszonylatokban is jogosan foganatosíthassa elvjelentőségű intézkedéseit, mint apostoli király a Placetum Regium felujtásával (1781. márc. 26.) fog hozzá a kath. egyház államosításához. (Josephinismus.) Megtiltja (márc. 24.) a szerzeteseknek, hogy külföldi rendházaiktól függjenek. A pápai hatalom kisebbitése volt a vezető fonál (ápr. 20. és máj. 4.) az In Coena Domini és Unigenitus bullák eltiltásánál. Közelebb akarja hozni az államhoz a többi

felekezeteket, (ne érezzék magukat idegenül birodalmában), tehát kiadja a Tollerantia Edictumot (okt. 5.)

A következő 1782. év olyan egyházi intézkedéseket hoz, melyekkel közelebb jut a császár céljához, de még részletmunkába nem bocsájtkozik. Az államosító gondolat megtestesítéséhez alkalmatlanok a szerzetesrendek, meg kell tehát szünniök (1782. jan. 26-tól kezdve lassan törlik el őket). Helyettük jöjjön a felvilágosult egyenlőelvekkel rendelkező, művelt, számos világi papság (febr. 15. és 22.), kik az államszeretetre neveljék a népet. A szerzetesi vagyont egyházi célokra, a hívek lelkiüdvösségének előmozdítására alkalmazza a császár. Magát teszi kegyurrá (Patrimonium jog kihirdetése febr. 28., okt. 7.).

Az uralkodó pontosan látja maga előtt a célt, mindig arra figyel, s az odavezető uton letöri az akadályokat. Innen magyarázható (egyszersmind abból is, hogy nem volt tisztában a róm. kath. vallás pozitív tételeivel, s nem ismerhette még a később, 1870-ben kihirdetett pápai csalatkozhatatlanságot), hogy VI. Plus pápának ellenáll. (1872. márc. 22—ápr. 21.), a szentatya érvelései nem tudják feltartatni. Erejét növeli meggyőződése is, hogy ő igaz vallásos kath. ember, ezt szilárdan hirdeti amikor népe vallástalansággal vádolja meg. (ápr. 24.)

Miután tisztviselőit (világi s egyháziakat, mert ő ez utóbbiakat is azzá akarta tenni és tette is) intézkedései folytán kezében tartja, hozzá lát, hogy munkájuk helyét s ügyrendjét szabályozza, egységessé tegye. A bécsi udv. kamarát eltörölve, ennek ügyeit a magy. udv. kancelláriára ruházza (máj. 17.), majd egyesíti a magy. udv. és erd. kancelláriákat (aug. 14.) Ugyanekkor nem feledkezik meg arról, hogy az egyház igazgatásában is hasonló intézkedést adjon ki: a helytartótanács kebelében a primás elnöklete alatt egyházi bizottságot szervez. Kecsegtető ígérlet rejlik rendeletei mögött: hazánknak adott bizonyos relativ függetlenség. De minél jobban belemerül uralkodónk a dédelgetett egységes birodalom eszméjének gondolatába, annál jobban gyengül a kápráztató ígérlet látszatának fénye s válik hazánk a német birodalom tartományává. E tényt a császár maga sem tagadta: „Én a német birodalom császára vagyok, a birtokomban lévő többi államok, csak egyes tartományai az egy testet képező állam összességnek.” Irta egy magányos urhoz 1785. jun.-ban.

Az 1783. év első felében is a programm fundamentumát rakja még. Központosítása fejlődik tovább: a szerzeteseket a püspök felügyelete alá rendeli (az exemptio eltörlése), állami ellenőrzés alatt központi papnöveldéket létesít. A bifurciós elgondolás teljessége követelte, hogy a helytartótanácsra is ismételten gondoljon.

A hatalom az uralkodóé. Szellemét, kívánságait már közölte munkatársaival. A kormánysszékeket a programmrészlet kidolgozására alkalmassá tette. Hogy az elgondolás kapjon egy kis támpontot, elhatározza a császár, hogy tapasztalást szerez. (1783. jul. 11.) Beutazza Magyarországot. A friss benyomások hatása alatt kiadja Nagyszebenben a jobbágy nevet és köteleességeket eltörlő és a sze-

mélyes szabadságot biztosító rendeletet, Ezzel akarja elősegíteni a földművelés megjavításával a közvagyonosság kifejlődését. A jobbagy polgárrá emelése magával vonja természetszerűleg a nemesnek alattvalóvá degradálását. Megszületik az új adóreform, az egyenlőség, közteherviselés gondolatát gyakorlatba átültetni akaró tervezet eszméje. (Dec. 3. közli Pálffy Károly kancellárral.) A boldog állam megköveteli, hogy a polgárok műveltséget szerezhessenek; reformálni kezd a császár az iskolák terén is. Itt is központosít a vezetésben, a nevelésben pedig a hasznosat juttatja érvényre. Kereskedelműnk élénkebbé tételére megszületik a Sined szerződés. (1785. febr. 24.)

A konkrét hasznosat hozó tettek színteréről az alkotmány rombolására tér át. Hallatlan energiával tartja kezében tragikus színjátékának cselekmény szálait. Taktikával dolgozik és sikerül egyidőre ellenállásra képtelenné tenni Magyarországot. Figyelmezteti a tisztviselőket kötelességeikre, főképpen arra, hogy engedelmeskedjenek, azaz pontosan hajtsák végre intézkedéseit. (1784. márc. 8.) Ezután gyors egymásutánban peregnék az események. A koronát kiviszik Bécsbe (ápr. 7.), erre felszisszen a magyar nép. Elrendelik a népszámlálást. Készül az új adóreform. Bontják a vármegye autonómiát, azon elv alapján, hogy nincs szükség egy tartományban még több tartományra; ezért olvad be Erdély is megyékre osztással az anyaországba. A conscriptio miatti zugolódás lávaként futja végig az országot, Erdélyben pusztító dühöngő tüze felcsap. A császár ereje teljében elfojt mindent. De alattomosan szunnyad az elkeseredés parázsa a forró hamu alatt.

A következő években újat alig-alig ad az eddigiekhez uralkodónk. Inkább diszit, csinosít. Kidolgozza részleteiben a racionalista alapon lévő népnevelést. A megyék helyébe a megfelelőbb comiszariatusok lépnek. Kész az új adóreform is. Néhány kis közigazgatási simítás s az 1786. évben elérkeztünk a culminációs ponthoz. Ez a nagy hatalom megengedhette, hogy a császár kifelé is fordíthassa tekintetét. Szövetkezik az orosz II. Katalin cárnővel, kedvéért 1788-ban megindítja a török ellen a háborút. Birodalma mesterséges szervezetét s ennek következtében jelentkező belső erőtlenségét szemlélteti a súlyos vereség a harcmezőn, a forradalmi hangulat az ország belsejében. Ugy látszik, hogy az elgondolt birodalom valóban a császár életének kivetítése volt. Egyidőben romlik egészsége birodalmával. Még egy újabb erőfeszítés (1789. febr. 28.) eltörli a hiteles helyeket. Ezután ereje, egészsége rohamosan hanyatlik, ápr. 4. kezd vért hányni; Magyarország erősen forrong. A megyék renitens magatartására még fenyegetően válaszol ugyan, de már országgyűlés tartásának ígéretével akarja a kedélyeket lecsillapítani. A végromlás pillanatában visszavonja rendeletét. A sorsnak érdekes symbolikája, hogy majdnem egyidőben veszi fel a haldoklók szentségét, és küldi vissza a koronát az országba. Ezután harmadnapra befejezi földi pályafutását (1790. jan. 20.) életének 49. évében.

1. A király és udvara.

Király jellemzése. II. József a magyar történelem egyik leg-
érdekesebb alakja. Amint elítélhetjük magyartalanságáért, úgy
magasztalhatjuk jóakarataért. Mindent előre megfontolt szán-
áékkel tett. Kiforrott ember, kiforrott gondolkodásmóddal, el-
gondolt elméletekkel lépett uralomra. Nem volt szolga lélek.¹⁾

Szívesen mennek vissza a tudósok és kutatnak egészen
gyermekkoráig, hogy kibogozzák egyéniségének összekuszált
fonalait, hogy megmagyarázzák tetteinek rugóit. A magyarázók
sokszor belemagyarázók lesznek. Csak azt veszik észre, amit
akarnak, amit céljuk kíván. Így például II. Frigyes a riválisát te-
hetségtelen, kellemetlen embernek óhajította, ezért követte Pode-
wils a 6 éves Józsefet tehetségtelen, gögös, önfejű, lusta gyer-
meknek rajzolja.²⁾ Ezzel szemben a források azt bizonyítják,
hogy nyílteszü, éber, szeretetreméltó gyermek volt.
A mechanikus oktatásmódot nem kedvelte: Vieles Sitzen wie-
derholes auswendig lernen, war seine Sache ganz und gar nicht.
Éles elméjét bizonyítják megjegyzései, észrevételei és kérdései.³⁾
Reformjainak elgondolásához tehetséges elme kellett s önálló-
ság. Amit teremtett kevés kivétellel újszerű volt és eredeti csa-
páson haladt.

Lelki adottságai közül kiemelkedik makacssága. Eb-
ben igazat adunk Podewilsnek. Ez a tulajdonság végig kísérte
csaknem haláláig. Ez volt okozója tragédiájának. Csak ilyen
határtalan makacssággal lehetett kitartani olyan boldogító esz-
mék mellett, melyeknek boldogító voltáról csak az volt meg-
győződve, aki boldogítani akart s a boldogítandó szerencsétlen
emberek nem kértek belőle. Ez a makacsság tette önzővé, ér-
zéktelenné mások kívánsága, észrevételei iránt.

1) Már 1761-ben, amidőn legelőször vett részt az államtanács-
ban, hangsúlyozta uralkodó-eszméit anyjához írt levelében: a) Fel-
kell lendíteni a földművelést és kereskedelmet. b) Mérsékelni a luxust
és a felesleges kiadásokat. c) Reformálni a hivatalokat. 8 ember
munkáját ne végezze 20 ember. d) Csak azokat kell fizetni, akik
dolgoznak. e) Újjászervezni a pénzügyet. f) Minden lehető előnyt,
ami az uralkodónak megadatott, kihasználni. Arneth: Mária Te-
rézia und Joseph II. Ihre Correspondenz, Wien 1867. I. 4—5. 1.
(1761. ápr. 3.)

2) V. ö. Paul von Mitrofanov: Joseph II. Seine po-
litische und kulturelle Tätigkeit. Wien und Leipzig. 1910. 86—87 l.

3) Johann Pezzl: Charakteristik Josephs II. eine histo-
risch-biographische Skizze samt einem Anhang der Aussichten in
die Regierung Leopolds II. Wien. 1790. 12. l.

Befolyásolta az uralkodó egyéniségét nevelése is. Mária Terézia ¹⁾ sokat tett, hogy fia annak idején jó magyar uralkodó legyen. Magyar ruhában járatta. Magyar nyelvre tanította. Magyar volt a főnevelője gróf Batthányi Károly ²⁾ s magyar volt egy másik nevelője Bajtay Antal piarista is. Gyermek-kori benyomásai azonban csodálatos módon teljesen kivesztek a férfiúvá érett uralkodóból. Semmi érzéke sem volt a sajátos magyar nemzeti génus értékelésére. Mindig mint ember és sohasem mint magyar ember javította az ország állapotát. Mindig idegenül nyult a nemzeti hagyományokhoz is. Más dolgokban már sokkal következetesebb maradt. Helytelenül irányították lelkét a tudományokra, főképen a történelemre és így soha sem lett tudománypártoló és maecenas. Mindvégig praktikus maradt. A haszon mértéke szabta meg nála az egyes tudományok értékét. ³⁾ Az irodalomból csak azt értékelte, amiből tanult. Irodalmi babérokra nem vágyott, nem akart „soneteket dadogni“ ⁴⁾

Erdekes II. Frigyeshez való viszonya. Épen irodalmi felfogásuk ellentétes volta vet világot arra, hogy József mennyire másképp gondolkozott bizonyos dolgokról, mint II. Frigyes. Mindkettő felvilágosult. József kész még a jezsuitákat is gyűlölni „azt az emberi fajzatot, amely egy Fénelont“ . . . üldözt. ⁵⁾ De nem akart világosságot terjesztő munkákat írni, megelégedett, ha a praktikus élet mécsesévé lehetett. II. Frigyes ellenben philosophusi minőségét becsülte többre. Mennyire tudta ezt Voltaire, bizonyítja hozzáírt hizelgő levele, melyben „művészetek amatőrjének, felvilágosult birónak, philosophusnak“ nevezi. II. József eszmái és törekvései minden igyekezete ellenére sem tudtak megvalósulni, harci sikereiben sem volt „veszély esetén olyan generális, mint Frigyes az egyetlen“. ⁶⁾

Nagy átalakító hatással voltak reá nézve utazásai,

1) Pezzl: I. m. 11. I.

2) Gróf Batthányi nevelői képességéről eltérők a nézetek. Tény az, hogy nem volt született pedagógus. Katona-ember volt, egyesek, becsületes, kit mindenki szeretett. II. Frigyes D'Alanbertnek így írt róla: „Marschall Batthányi, dem ich sehr nahe kenne lernte, war ein achthare Mensch, der den Kronprinzen nur gute Grundsetz einflößen konnte.“ Paul Mitrofanov: I. m. 88. l.

3) Politikai, gazdasági munkákat olvasott inkább, a katonai tudománnyal is csak később ismerkedett meg. Mitrofanov I. m. 90 l.

4) „Nem tudom egyes uralkodók, mi örömet találhatnak abban, hogy irodalmi babérokat keressemek . . .“ K. Joseph II. Briefe. Wien 1780. dec. Vann Swietennek 70-74 l.

5) K. Joseph II. Briefe Wien jul. 1773. 16. l.

6) K. Joseph II. Briefe Jaromirs 1778. okt. 1. 31-39 l.

sokat tanult regenssége alatt,¹⁾ Az előbbi megtanította megfigyelni, ismereteit az új benyomásokkal összehasonlítani, fáradságot tünni; az utóbbi megérlette benne a reformok szükségességének a gondolatát, a jelennel való elégedetlenséget. Látnia kellett anyja kormányzása alatt, hogy „a kis érdekek, intrikák . . . megakadályoznak, megállítanak mindent és várokozás közben mindent elvisz az ördög . . . Minden annyira megromlik, hogy nem marad eszköz már a haladásra, sem arra, hogy merészeljünk csak remélni is, hogy valaha az életben valami jó dolgot tehetünk.”²⁾ 1773-ban türelmetlensége már már tetőfokra hágott. Kétségbeesetten írja anyjának, hogy romlottaknak látja a dolgokat „s a monarchia kormányzásának hatalmas gépezete nem jár úgy, mint kellene”³⁾ Valóban ilyen tapasztalatok nagymértékben érlelik az amugy is türelmetlen uralkodó elhatározását: mindent gyökeresen ki kell irtani, ami régi, mert bebizonyosodott, hogy korhadt, s az állaniot csak tönkre teszi. Ezzel szemben saját elgondolásai jónak, helyesnek, javítónak tűnnek fel és ez a körülmény aztán annyira növeli önértékelését, hogy senki sem tudja lebeszélni károsan ható intézkedéseiről.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, mint látja önmagát: nem ismeri el, hogy nagyratörő s parancsolnivágyó, szerényen tiltakozik tehetsége és genialitása ellen. A fáradhatatlan, aggodalmaskodó, kötelességtudó ember azt mondta magáról, hogy lusta, felületes, hanyag, könnyelmű (fukarsággal vádolták!). Egyben mi is igazat adhatunk neki: nem volt elég alapos. Helyesen ítélkezik magáról, midőn bevallja: „szégyenszemre meg kell mondanom, talán több hab van rajtam, mint amennyi alap.”⁴⁾

A sok fájdalmat átélt uralkodó azt hiszi magáról, hogy kellően mérlegelni képes mások sorsát és erre hivatott is.

Sokat szenvedett életében. Elveszti mindazokat, kiket igazán szeret: fiatal első feleségét a pármái Izabellát, gyermekét, atyját, anyját. Mint ember jogosan véli tehát, hogy ő sokat tapasztalt s mint ilyen helyesen tudja megítélni az élet viszontagságait. Ez a tapasztalat teszi keményszívűvé: könnyörgés nem hatja meg őt. Csak és szokko k a l lehetett meggyőzni, Ha érzelmesebb ember lett volna, jobban megérti a magyar nép kérelmeit s nem tiporja oly kiméletlenül nemzeti életünk érzékeny nemes szervét: az alkotmányt.

1) II. József, hogy tapasztalatokat szerezzen s hogy népét közvetlenebbül megismerje, sokat utazott. Magyarországon még mint régens 1768 s 1773-ban járt. Bejárta Franciaországot, Firenzét Nápolyt, Rómát, Turint, Velencét stb, álruhában Falkenstein név alatt.

2) Arneth: II. k. 5. 1. Lipóthoz 1772 ápr.

3) Arneth: II. k. 23-27. 1. 1773 dec. 9. Mária Teréziához.

4) Arneth: II. k. 23-27 1. Mária Teréziához. „j'ai plus d'ecume que de fond“ . . .

A pompát nem szerette, egyszerű volt, sokszor foltos ruhában járt.¹⁾ Takarékos volt, de csak azért, hogy a kincstár pénzállományát ne csökkentse. Hiusága nem külsőségekben nyilvánul meg. Lelke mélyén önhitt: csak katonai sikerekben s uralkodói nagyságát példázó, boldog államban tudott volna kielégülést nyerni. Sokat óhajtott, de nagyon keveset ért el.

A letkiismeret szabadságának volt a hive. Ezért engedte meg a szabadkőműves társaságok fenmaradását és szabad működését. Azt vallotta, hogy a szabadkőművesek a társadalmat a felebaráti szeretetre és a jóerkölcsökre tanítják.²⁾

Tanácsosai között legnagyobb hatással volt rá Kaunitz. Az öreg állam-minister megjegyzéseit figyelembe vette: bárhol járt, közölte vele észrevételeit, s mielőtt intézkedett, előbb Kaunitz helyeslő véleményét akarta hallani.³⁾

Magyar tanácsosai közül kiváltak Ürményi József és Páskóty. A közügyek vezetői körülötte Kaunitzon kívül a haditanács elnöke Hadik, a főszámvevőszék elnöke Zinzendorf, továbbá Esterházy gróf, Reischach báró stb.

2. Föld és népe.

Az ország területe, Magyarország II. József korában már visszakapta a töröktől elvett területeket, A karlovici (1699) és a passarovici (1718) békék, valamint Mária Terézia rendelkezése, helyreállították a magyar szent korona épségét.⁴⁾

Lássuk milyen viszonyban voltak az anyaországgal a fenti említett területek t. i. Erdély, a Bánság, a 13 szepesi város-Litorare Hungaricum s a Katonai határőrvidékek.

1) Kazinczy: Pályám Emlékezete 17-18. l. írja a következőket: „Álmélkodva láttam itt, hogy a császár könyökén foldva volt a vörös galléru zöld kabát sárga gombokkal”

2) Magyar Hirmondó. 1785, 821-824. l.

3) V. ö. K. Joseph II. und Kaunitz egymáshoz írt több levelét, A d o l f B e e r Joseph II. Leopold II. und Kaunitz. Ihr Briefwechsel. Wien 1873.

4) A karlovici békében Magyarország a Temesvidék kivételével minden birtokát, a passaroviciban a Temesvidéket is visszakapta, Mária Terézia Erdélyt (Corp. Jur. Hung. 1740-1835, 1741: 181 és 2 §§.) és a Partiumot: Kraszna Középszołnok vármegyéket és Kővár vidékét, Alsó-Szlavóniát, (Corp. Jur. Hung. 1741: 18.50 t. c.) 1778-ban pedig a Bánságot kebelozte be az anyaországba. Visszaváltotta a 13 szepesi várost s a lubló uradalmat. 1776-ban Fiumét kapcsolta hazánkhoz, 1741-ben megszüntette a tiszai s marosi határőrvidéket, de ezzel szemben az erdélyi határőrvidéket szervezte.

Erdély 1782-ben Magyarországgal közös közigazgatás alá került,¹⁾ 1784-től nem volt külön test többé, József vármegyékre osztotta. Ezen vármegyék nem Erdély, hanem az egész Magyarország részeként szerepeltek. A vármegyék száma 11.²⁾ Hunyad, Szeben, Fogaras, Háromszék, Udvarhely, Torda, Belső-Szolnok, Külső-Szolnok, Kolozs, Küküllő és Alsó-Fejér vármegyék.³⁾

A Bánságot t. i. Temes, Torontál, Krassó megyéket, jöllehet Mária Terézia bekebelezte az országba, II. József mégis külön királyi biztossal igazgatta, 1783-ban kinevezett gróf Janovich által.⁴⁾ Területe nagy jövedelmi forrása volt a kincstárnak és belőle gyakran árvereztek egyes részeket. Ilyen árverezés útján jutott például Szeged birtokába Szőreg.⁵⁾ Egyébként a Bánság területét a császár idegen telepésekkel népesítette be, kiket kedvezményekben részesített.⁶⁾

József 1786 március 28-iki rendelete beolvasztotta a szepesi városokat és a láncsások⁷⁾ 10 mezővárosát az anyaországba, Szepes vármegyéhez csatolván őket.⁸⁾

A *Litorale Hungaricum* Fiunétól-Zengig terjedő tengerparti kerület. Ezt a császár felmentette a zágrábi királyi biztos és a vármegye hatósága alól, vezetését külön királyi biztosra ruházta, kinek felettesévé a magyar királyi helytartótanácsot tette. (1787. júl. 19. s okt. 11-iki rendeletében.) Idetartozott Bukkari város is, Bukkarii és Porto Ré révpartokkal.

A Katonai határőrvidékek, az ország testén belül, mint idegen részek szerepeltek II. József alatt is. Idegen volt kormányzásuk szelleme: osztrák katonai vezetés alatt állottak. A Katonai kerületekben a katonák ezredenként voltak elosztva.

1) Magyar Hirmondó 1782. 513. l.: a magyar és erdélyi kancelláriát egyesítették.

2) Szlemenics Pál: Törvényeink Története A Dicső Ausztriai Ház Országlása Alatt 1740–1848. 57. l.

3) Marczali Henrik: Magyarország Története II. József korában II. köt. 431. l. ezt írja „1783 nyarán utazása után 10 vármegyére osztotta az egész országot” (t. i. Erdélyt).

4) Marczali Henrik: i. m. II. k. 431-432. l.

5) Magyar Hirmondó: 1781. 585-586. l.

6) Magyar Hirmondó: 1781. 249-250. l.

7) Magyar Hirmondó 1785. 663. l. „A láncsásokat (Sedes decem Lanceatorum) ezelőtt különös öt ispán és más tisztviselők igazgatták. Ezen utóbbiak (t. i. láncsások) mindnyájan nemesek valának, sőt ha a paraszt ember az ő földjükre ment lakni, az is legottan azzá lett.” Nevüket onnan kapták „hogy a régi királyoknak testőrzoi valának.”

8) Szlemenics Pál: I. m. 59 l.

Magyarország vármegyéinek számát kevesbbitette azáltal, hogy a kisebbeket egybeolvasztotta. Így: Mosont Győrrel, Komáromot Esztergommal, Tornát Abaujjal, Turócot Zolyommal, Árvát Liptóval, Kis-Hontot Gömörrel, Ugocsát Bereggel, Csongrádot Csanáddal és Békéssel, Szörényt Zágrábbal¹⁾

A szab, kir, városok számát gyarapította Szab. kir, várossá tette Károlyvárost 1781-ben (már Mária Terézia is akarta) ugyanez évben Temesvárt, Pécsét. 1782-ben Ujvidéket.²⁾

A magyar agrár nép volt, ipart és kereskedelmet nem üzött szívesen, s mint földmivelőnek nem sok keresnivalója volt a városban. Alig találkoztunk e korban magyar városi lakosokkal. Az alföldi városokban vannak ugyan magyarok, de ezek a városok inkább falvak még, az élet is falusias bennük.³⁾ A felvidéki, dunántuli, erdélyi városok sokkal fejlettebbek, nem ritka bennük a széles ucca és kövezet meg az emeletes ház.⁴⁾

A falvak egyinástól messzefeküdtek az Alföldön, más-hol sűrűbben voltak egymás mellett, Általában rendezetlenek, elhanyagoltak, nem szépek voltak.⁵⁾

Sok munkára adtak alkalmat a folyók, Már Mária Terézia elrendeli a Vág szabályozását Galgóc mezőváros mellett.⁶⁾ Ugyancsak ő gondoskodik a Garam hajózhatóvá tételéről is.⁷⁾ Mindezek ellenére II. József korában olyan állapotban vannak még, mint Tatárországban.⁸⁾ A Duna Zimonytól Földvárig végig lövönlatásra alkalmatlan. A part mindenütt vad, Zimonytól Mohácsig 30 napig tart az út. A Tisza még alkalmasabb a közlekedésre, mert Máramarosból rajta szállítják lefelé a sót.⁹⁾

A Kulpát Petriniától Károlyvárosig sok hajómalom és gát

1) Szlemenics Pál: I. m. 1786. nov. 14.-iki rend. 57 l.

2) Magyar Hirmondó 1781. 167. l. 734 l. 1782. 201, Marczali Henrik I. m. II. k. 417. l.

3) G. T. D.: Egynéhány Hazai Utazások Leirása. Tóth- és Horváthországoknak Rövid Ismertetésével Együtt. 1796 „Kecskemét egy nagy mezőváros, szép térségen elterjedve fekszik, építése falu módjára vagyon uccái hosszúak, csavargóság . . . „ 105. l.

4) G. T. D. I. m.

5) G. T. D. I. m.; Theschedik Sámuel: A Paraszt Ember Magyarországon Mitsoda és Mi Lehetne; Egy Jól Rendbeszedett Falunak Rajzolatjával Egyetemben. Ford. Kónyi János. Pécs 1786. 422 l.

6) Corp. Jur. Hung. 1751: 20.

7) Corp. Jur. Hung. 1764-65.: 19.

8) Marczali Henrik: I. m. II. k. 410-11. l.

9) Magyar Hirmondó 1781. 270. l.

tette hajózhatatlanná.¹⁾ A Dráva is rendezetlen volt, ezt is József szabályoztatta.²⁾ Persze a kényük-kedvükre hömpölygő folyók gyakran kiöntöttek stönkretelették a paraszt reményteljes vetését. Ezért is, de főleg a küszöbön levő török háboru miatt és a közlekedés fejlesztése végett gondolt József a magyarországi folyók szabályozására. 1875-ben a vizek igazgatását Budán székelő „Hajózást Igazgató Társaságra” bízta.³⁾ A társaság főigazgatója Heppe ur volt. Két társa dolgozott vele és mellettük egy-egy gyakornok működött. Ezzel a társasággal együtt dolgoztak a kamarai mérnökök, és a vízművek igazgatói. Mindenik mérnök mellett volt egy-egy hajdu is. Műszerszámaikat a várme-gyéktől kapták.

Gondolt a császár a mocsaras területek termékennyé tételére is. Lecsapoltatta a Hanság-mocsarat Eszterházy herceggel, ki 1782.-ben már másodszor kezdett hozzá a munkálatokhoz.⁴⁾ Szabolcs megyében is végeztek hasonló műveleteket.⁵⁾

Nem hiányoztak e korban a f ü r d ő h e l y e k sem „A tepliczi fürdőben most sok uri személyek és katonatisztek mulatoznak. E héviznek egészséges volta kedvéért még Morva- és Lengyelországból is szoktak idejönni.” - jelenti a Magyar Hirmondó 1782-ben.⁶⁾ Külföldiektől látogatott fürdőhely volt még a fürdő (Sopron-m) savanyuvíz forrás. Fényes uri társaság találkozói a gyógyi, luntkai, váczai, parajdi, borszéki üdülő helyek.

A v i z i k ö z l e k e d é s i e s z k ö z ö k⁷⁾: a tengeri kereskedelmet lebonyolító hajók száma növekedést mutat. A folyókon kompok, csónakok a főközlekedési eszközök.⁸⁾

A közlekedés lebonyolítására szolgáltak a h i d a k is. Magyarországon jobb karban voltak, mint Erdélyben, mégis gyakran tartóztatták a póstát.⁹⁾ 1781-ben a „Hadi Kincstár” költségén két hidat építettek. 1878 tavaszán ismételtén elrendelte a császár az utak és hidak javítását. A „Varasd-Vidéki Katonai Főtisztviség” a Dráván Dérnye falunál¹⁰⁾ és Varasd városánál emelt hidat¹¹⁾ 1782-ben hozzáfogtak

1) Marczali Henrik I. m. II. k. 410-411. l.

2) Magyar Hirmondó 1781. 142 l.

3) Magyar Hirmondó 1785. 608-609. l.

4) Magyar Hirmondó 1782. 729. l.

5) Magyar Hirmondó 1782. 413. l.

6) Magyar Hirmondó 1782. 381 l.; Beszkid Miklós; Kováts János (1764-1834) Budapest. 1909. 51 l.

7) Magyar Hirmondó 1785. 608-609. l.

8) Magyar Hirmondó 1781. 7-8 l.

9) Marczali I. m. I. k. 126-127. l.

10) Magyar Hirmondó 1781. 733-734. l.

11) Magyar Hirmondó 1782. 604. l.

még a Nagy-Ági hid felépítéséhez is.¹⁾

Az országutak általában rosszabbak voltak, mint a vízi-utak. Hadi céloknak egyáltalán nem feleltek meg²⁾. Ezért szorgalmasan, nagy gondnal, figyelemmel, meghatározott módon építette József az utakat³⁾ Erdélyben is hozzáfogtak a javításukhoz. Magyarországon utépítésben Sopron vezetett, itt Ernst Ignác volt a munkafelügyelő.⁴⁾ A legfontosabbországut volt Bécs—Budapest—Szeged—Temesvár—nagyzebeni⁵⁾. Fiumét Magyarországgal a Károly-ut⁶⁾ és József ut kötötte össze. A császárnak volt egy uttervezete, melyet nem valósíthatott meg.⁷⁾

A Hanság⁸⁾ keresztül töltsut vezetett, melyen a Sopron és Moson közötti közlekedést bonyolították le. A Fertő áradása azonban egészen elrontotta 1781 ben a Moson vármegye felé eső részét

Néprajz. A török hódoltság után az elnéptelenedett országrészeket a Habsburg uralkodók telepítésekkel népesítették be. Magyarország néprajza már a török hódoltság előtt is változatos volt, még tarkább lett e rendszeres telepítési politika következtében. II. József is folytatta elődei munkáját, több rendeletében kedvezménnyel hívogatta az idegeneket. 1782-ben a kamarai birtokokra édesgetett új lakosokat.⁹⁾ Különösen csalogatta a hasznos iparosokat birodalmába¹⁰⁾ Az ilyen kecsegtető hívogatásoknak meg is volt az eredménye. 1720-1787. az ország lakosságának lélekszáma 210 százalékkal emelkedett.

1) Magyar Hirmondó 1782. 337. l.

2) Bécsi Magyar Kurir 1789 301. l. A császár Kaunitzhoz ezt írta Nagyszebenből „a kiáradt vizek használhatatlanná tették az utakat, amelyeknek csak nevük van meg, de semmi ily tulajdonságuk, nem is tudtam volna áthaladni rajtuk, ha nem kötök vagy 12 ökröt a kocsim ellé” Adolf Beer: Josef II. Leopold und Kaunitz Ihr Briefwechsel Wien 1873. 232-33. l.

3) Magyar Hirmondó 1781. 179 l.

4) Magyar Hirmondó 1781. 178 l.

5) Marczali Henrik I. m. I. k. 126-127. l.

6) A Károly-ut a hegyeken keresztül nagy munkával épített ut volt. Olyan széles hogy 3 szekér elfért rajta egymás mellett. De télen járhatatlan volt. G. T. D. I. m. 245 l.

7) Lásd részletesebben Marczali I. m. II. k. 466 l.

8) Magyar Hirmondó 1781. 216. l.

9) Magyar Hirmondó 1782. 94. l. Jöhettek mesteremberek, kereskedők, bármilyen vallásuak a) tíz esztendeig minden személyi és ur dolgát illető adótól mentesítettnek b) egy-egy ember 1600 kvadrátt földet kap c) az építéshez fát a császári erdőből ingyen adnak: lakóházaik felépítéséhez munkásokat kapnak d) szükséges beruházásokhoz 200 lengyel forintot (50 német forint) nyerne.

10) Magyar Hirmondó 1785. 605.606 l.

dett. Ez természetesen szaporodással lehetetlen. Bács-Bodrog megyébe németek és szerbek özönlöttek, úgy hogy a lakosság száma 31.000-ról 227.000-re emelkedett a Tisza-Maros szögében az egész lakosság 1720-ban 45.000 1787-ben már 774.000, a többség ekkor itt már oláh.¹⁾

Magyarország összlakossága 1787-ben 7.116.789, a nemesekkel együtt, de a végvidék lakossága nélkül.²⁾

Körülbelül így festett Magyarország néprajza a mesterséges telepítések következtében, II. József korában. Északnyugaton³⁾ több a tót, mint a német, Északkelet és keleten a hegységben a ruthének és oláhok lejöttek a lapályra is, délfelől északra keskeny sávban rácok, délnyugaton horvátok, nyugaton németek laktak. A Kis-Alföld és a Nagy-Alföld a Maros folyóig és a Ferencsatornáig és a dunántúli dombosvidék jórészt magyar.

Jászok, kunok. Nagyjórészt Pest-megyében éltek.

Németek. Mindjárt a török-kiűzés után bejöttek hazánkba. Különösen Budára, a Bánságba mint kamarai birtokra özönlöttek tömegesen. II. József idejében is folyt ez a magyaránny német bevándorlás.⁴⁾ Az ország minden részében éltek. Felső-Ausztriából Máramaros megyébe. Dombra, telepített németek vasműhelyt alapítottak, melyben ásót-kapát készítettek⁵⁾. Szabolcsban Rakamaz német, Somogyban 15 német helység volt. Erősen német a győri kerület. Találhatók voltak Pécsen, Fehérváron, Szegeden is. Ügyesek, jobb gazdák voltak és kitartóbbak mint a magyarok.⁶⁾

Tótok⁷⁾. Településüket a földesurak segítették elő. Az Alföldre telepítették őket. Azelőtt a Kárpátokban laktak. Szegény, igénytelen nép volt. Az Alföld paradicsom számukra. Nagyobb részt Békés-megyében éltek, honnan Szatmár-Arad-Csanád-megyébe vándoroltak át. Tiszán tulon is elterjedtek. Falvaik népesek. Pest megyében, különösen Kiskörösen. Csepelen. Bács-megyében Bácsujfalun, Ujvidéken, Kulon, Doroszlón a kalocsai érsek telepítette le őket. Dunántulon Vas-megyén kívül különösen Magyarországnak Stájerországgal határos szélein voltak.⁸⁾ Laktak Zala és Somogy-megyében is.

1) Domanovszky Sándor: A Magyar Kérdés Történeti Szempontból Tekintve 26 l.

2) Fényes Elek: Magyarország Statisztikája 57. l.

3) Marczali Henrik l. m. l. k. 234 l.

4) Magyar Hirmondó 1781. 378 l.

5) Magyar Hirmondó 1781. 270. l.

6) Marczali Henrik: l. m. l. k. 228 és k. l.

7) Marczali: l. m. l. k. 231-33. l.

8) Magyar Hirmondó 1785. 392. l.

A tót nép műveltségével földesuraink sokat törődtek.¹⁾ Így Boros István szombathelyi kanonok a tót nép oktatására saját költségén nyomtatott ki könyveket. Ugyanezen egyház fő imádságos könyvet is fordított nyelvükre. Könyvszükségeiket igyekezett kielégíteni Kuzmics Miklós is. Általában elősegíték a magyar főurak tót jobbágyaik szellemi fejlődését. Az eredmény sem hiányzott. Megszaporodott a tót iskolás-gyermekek száma, annyira, hogy el sem fértek „az iskola-házakban.”

H o r v á t o k . A török hódítással egyidőben telepedtek le hazánkban. Laktak Somogyban, Zalában Vasban, Sopron és Pozsony-megyékben.²⁾

R á c o k . Veszedelmes ellenfelei voltak a magyaroknak.³⁾ I. Lipót kiváltságokkal látta el őket. Nomádok. A Bánság visszaszerzése után ott akarták letelepíteni őket. Ez nem tetszett nekik. Ezért közülük sokan Oroszországba menekültek. Alacsony műveltségük. Már II. József alatt kereskedéssel is foglalkoztak : például 1781-ben Sopron egyik vásárán mézet, viaszot árultak.⁴⁾ Somogyból, Horvátországból hozták áruikat.

O l á h o k . II. József uralkodása alatt igen nagy számmal éltek Erdélyben. „Nem régi felszámolásban összeirattak volt az oláhok, kik Erdélyben más nemzeteknél jóval többen vannak“.⁵⁾ Lapályon és hegyeken laktak. A hegyi lakókat „muntvánoknak; mokányoknak“ nevezték.⁶⁾ Kegyetlenek, rablótermészetűek, alattomosak voltak. Például : Szatmármegyében; Ökörirtó-faluban két oláh kondás, miközben nyájához ment, bal-távál agyonvagdalt egy zöld bundás embert, akinél azt hitte, hogy pénz van — jelenti a Magyar Hirmondó.⁷⁾ Állandóan elégedetlenkedtek. Elégedetlenségük okát gróf Teleky Domokos ezekben látta : „Az ország többi lakósaíhoz mért aránylagos nagy számuk, faji és valláskülönbségük, valamint az elnyomatás, mely alatt a műveletlen nagy tömeg folytonosan tartatott, örökös ellentétbe helyezte az ország érdekeivel, melyben hazája helyet nyomorának nemcsak színhelyét, de okát is szemlélte.“⁸⁾

II. József korában helyzetük javult. A császár engedékeny volt velük szemben. Az oláhok az uralkodónak az el-

1) Magyar Hirmondó 1782. 156 l.

2) Marczali Henrik: I. m. l. k. 233-34 l.

3) Marczali Henrik: I. m. l. k. 223-25 l.

4) Magyar Hirmondó 1781. 721 l.

5) Magyar Hirmondó 1781. 180 l.

6) Magyar Hirmondó 1785. 799 l.

7) Magyar Hirmondó 1782 l. 28 l.

8) Id. Gróf Teleky Domokos: Hóra Támadás Története Pest 1865. 1-3. l.

nyomottak iránt érzett rokonszenvét kitapasztalták, 1783. május és június hónapokban tett erdélyi útja alkalmával.¹⁾ Ezért volt bátorságuk fellázadni 1784-ben. Hóra (Nyikuláj Ursz) és Kloszka vezérlete alatt irtózatosszerű vérontást és rablást vittek véghez. Ölték a nemeseket, rombolták vagyonukat. A lázadást elfojtották. A lázítókat szigorúan megbüntették. A lázadás szításával a királyt is gyanúsították.²⁾

Cigányok. II. József idejében Erdélyben garázdálkodtak, 1781-ben a császár elrendelte a kóborló cigányok népszámlálását. Állandó lakosokká akarta őket tenni.³⁾ 1782-ben intézkedett, hogy a kóborló cigányok állandó lakhelyre telepedjenek, illendőbb öltözetet viseljenek, s erkölcsös életre szokjanak. Vallásosságra akarta neveltetni őket.⁴⁾ Csak az aranyás cigányoknak engedte meg a lovonjárást. De tömegben ezeknek sem. A falusi bírakat kötelezte, hogy a cigányokat dologhoz szoktassák. Igen rest nép volt a cigányság. A mezei munkát lustán végezték. Ezért testi büntetést kaptak.

Zsidók. Külön bírák alatt voltak 1785-ig.⁵⁾ Ekkor keresztény bírák fenhatósága alá kerültek. Kereskedelemmel foglalkoztak.

Bukovinában, melyet a császár Galics és Ladomér országhoz csatolt s fegyverrel szolgáló végvidékké tett, lassanként igen megsaporodott a magyar, német, és örmények száma.⁶⁾ Ezért a „Bukovinai Hadi Főtiszt” papokat kért az erdélyi püspöktől. Ez két olyan plébánost küldött, akik magyarul németül, örményül, oláhul és deákul tudtak.

Magyarország népesebb városai: Debrecen, 40.000, Pozsony 30.000, Pest 26.000, Körmöcbánya 18.000, Buda 15.000, Szeged 12.000, Kassa 12.000, Iglo 9.000, Temesvár 8.000 lakossal rendelkeztek.⁷⁾

3. Egyházi és világi társadalom.

Egyházi társadalom. A felvilágosult fejedelem elveit az egyház embereinek lelkébe is át akarta plántálni. A papság

1) Id. gr. Teleky Domokos : I. m. 5. l.

2) Id. gr. Teleky Domokos I m. 8. l. Állítólag a császár a nemesekre panaszkodó oláhoknak azt mondta volna, hogy tegyenek a nemesekkel azt, amit akarnak.

3) Magyar Hirmondó 1781. 180 l.

4) Magyar Hirmondó 1782. 758-759. l.

5) Magyar Hirmondó 1785. 419-420 l.

6) Magyar Hirmondó 1781. 643 l. és 759 l.

7) Magyar Hirmondó 1785. 530-532.

a lelki élettel foglalkozzék, nem pedig politikával ¹⁾ — irta egyik levelében. A püspöki karral is teljesen rendelkezni óhajtott, ezért akarta saját maga őket kinevezni. Az alsó papságot pedig úgy kívánta nevelni, hogy azok mint állami tisztviselők tisztultabb szellemet vihessenek ki a világba és helyes tanításokat olthassanak a nép lelkébe. ²⁾

Az egyház életét, mint apostoli király, jogosan szabályozta. ³⁾ A pápai hatalom érvényesülését a p'acelum felélesztésével korlátozta. ⁴⁾

A p ü s p ö k s é g e k területét némileg megváltoztatta. 1781 februárjában a deákóvári és szerémi püspökséget bővítette. A pécsiből elvette Erdőd, Vukovár Nyusztár és Révfalut. Ezeket a boszniaihoz csatolta. A boszniaihoz kapcsolta még az előbb zágrábi püspökségekhez tartozó Borot környéki néhány véghelyet. A pécsi pedig kárpótlásul kapta a válpói uradalom némely részét és Csepény több helyiségét. ⁵⁾

Ugyanez évben a módrusi püspökséget és káptalant eltörölte s csak a zenggi püspökség és káptalan fenmaradását engedélyezte, a többit ehhez kapcsolhatta. A kanonokok neve ezentul zenggi kanonok legyen és plébánosi hivatalt is töltsenek be. A 16 szepesi várost a szepesi püspökséghez csatolta. Betöltetlenül hagyta a kalocsai érsekséget, nyitrai és győri püspökségeket. Jövedelmüket, 195 000 fr-ot a plébániák segélyezésére fordította. ⁶⁾

A p ü s p ö k ö k e t u. n. eredeti jogaikba helyezte vissza. 1781 október 12.-én az ujonnan kinevezettek részére új esküformát szabott. Az új esküforma állami hivatalnokokká tette őket, mert benne a király és az állam érdekeinek megvédésére kellett fogadalmat tenniök, továbbá hogy az apostoli Szt. Széknek nem tesznek hűségeskü. ⁷⁾

1) V. ö. K. Josephs II. Briefe Choiseul hercegnek. 40-42 l.

2) V. ö. K. Josephs II. Briefe a salzburgi érseknek 48 l. és Herzan bíborosnak 66-70 l.

3) Az apostoli címmel rendelkező magyar királynak nagy hatalma volt az egyház ügyének kormányzásában; a magyar király alapította ugyanis a püspökségeket és prépostságokat, ők térítették a katolikus vallásra a népet, Werbőczy Tripartitum I. 11. l. §. Kolozsvári Sándor-Ovári Kelemen kiadása.

4) (1781. márc. 26.) Magyar Hirmondó: 1781 222-223 l.

5) Magyar Hirmondó 1781 305-308 l. V. ö. Horváth Mihály Magyarország Történelme V. k. 299 l.

6) Magyar Hirmondó 1782. 534. l., Szilágyi Sándor: A magyar nemzet története VIII. k. 392. ll. k. Budapest 1898.

7) Szlemenics Pál: l. m. 66. l. Marczali Henrik II. k. l. m. 72-73 l. Lányi — Knauz: Magyar Egyház Történelme II. k. 334-335. l.

A püspököknek nagy volt a jövedelmük,¹⁾ de igen sok a kiadásuk. Kötelezte őket a császár, hogy iskolákat, lelkészsegeket alapítsanak, árvákat, agg papokat segélyezzenek, templomokat javíttassanak stb. A főpapok eleget tettek kötelességeiknek. Nem sajnálták a pénzt és nagylelkűen még tekintélyes számú katonát is bocsátottak a király rendelkezésére.²⁾ Például Kalotay nagyvárad püspök olyan buzgó volt a katonaállításban, hogy a király is megsokallta áldozatkészségét. Kiváló férfiak töltötték be ezidőben a főpapi székeket. A hitbuzgó férfiak ernyedetlen szorgalommal fáradoztak a magyar hitélet emelésén, szinte versenyeztek áldozatkészségükben, állandó foglalkozásuk volt a templomépítés, iskolaalapítás, ezeket felszentelték, fenntartásukról gondoskodtak. ³⁾ Egyházi funkcióikat hiven végezték.⁴⁾ A tudománynak pártfogói és művelői voltak. Könyvnyomdát létesítettek, — például Battyányi és Szily⁵⁾. Battyányt Ignác pedig Nagyszébenben Tudományos Társaságot is alapított.⁶⁾ Buzgóságuk szála volt a felvilágosultak szemében. ⁷⁾ Ezen vallásosságuk készítette őket arra, hogy féltsek

1) Magyar Hirmondó. 1781. 305-306. l. A pécsi püspökség jövedelmének nagynak kellett lenni, ha akkora terhet vállalhatott magára, hogy évenként 2.000 forintot ad a tartomány iskolái és papjai számára, továbbá a jövedelem $\frac{1}{8}$ -ad részét Lipót császár 1703-iki adománylevele szerint a pécsi Nagytemplomnak juttatja, fele pénzt kamatra adja; mindezek levonása után még marad 8.000 forint.

2) Pauer János: I. m. 411. l.

3) V. ö. Pauer János. I. m.

4) Magyar Hirmondó 1781: 593l. „Püspöktől ennyi prédikációt nem hallottunk Erdélyben, mint Óexellenciájától ily rövid idő alatt. Maga esket keresztel s egyszóval: alázatossága oly nagy, mely mely nagy születése. Szelidsége pedig oly jeles, hogy azáltal más vallásuak előtt is tiszteletet és szeretetet nyert.” (Battyányi Ignác erdélyi püspökről).

5) Pauer: I. m. 441-460. l.

6) Magyar Hirmondó 1781. 593. s 1785. 631. l. Pauer I. m. 227. l.

7) Eszterházy Károly egri püspökről Kazinczy Ferenc így ír: „Miket nem beszélhetnék Eszterházy Károly felől, ha holmi tekintetek el nem némitanának! Merte, amit meggyőződése kívánt, bár azt én is némely mások hibás meggyőződésének tekinthetjük.” Pályám Emlékezete 110. l.

papjaikat Van Swieten embereinek barátságától, bár maguk is ismerlék a felvilágosult szellemi termékeket¹⁾

A primás fontosabb ügyben az ország nádorával s főuraival együtt a király legfőbb tanácsadója volt.²⁾ Mint a királynak titkos főkancellárja őrizte annak keltős királyi pecsétjét.³⁾ Ezen világi hatalmát a primás II. József idejében elvesztette, de annál jobban érvényesíthette országos egyházfői jogát.⁴⁾ Ennek a kornak a primása gróf Battyányi József volt, aki minden valóságos érzését, minden diplomáciai tehetségét a magyar ügy szolgálatába állította. És amikor ellentétbe került a császárral, akkor is csak azt tette, amit katolikus hite és magyarsága diktált.⁵⁾

A császár a patrimonium jogát fenntartotta. Belegyezése nélkül az egyházi személyek semmi ingó vagy ingatlan jószágot idegen kézre nem adhattak. 1785. február 10-én megtiltotta, hogy bármily rangú főpap egyszerre több egyházi hűbérrel rendelkezék. Migazzy bécsi érseket is lemondatta a váci püspökségről.⁶⁾

Szerzetesek: „Nagy fába verlem a fejszémet: meg kell a barátok seregét tizedelnem . . .” A barátok uralma túlságos nagy, igen nagy az alapítványok és kolostorok száma a birodalomban. Az állam hatalma alá kell őket vonni és megtiltani, hogy minden ügyükkel Rómába menjenek.⁷⁾ Irta a salzburgi érseknek. Ezek az okok indították Józsefet a szerzetes-rendek gyökeres reformálására.

Számuk Mária Terézia uralkodása alatt meglehetősen nagy,

1) Kazinczy Ferenc: Pályám emlékezete 134-135. I. Minthogy Lovassy kassai franciskánus barát közeli összeköttetésbe került Kazinczival és gróf Törökkel, Andrassy Antal rozsnjai püspök ezért magához hívatta, s nem engedte vissza. Andrassy sem volt felvilágosult püspök. Kazinczy, ezt írja róla: „Andrassy nem vala gazdag püspök s mégis sok jót teve a szegénysorsu tanulókkal. Gondolkozása a mai, lelke a régi rómaiaké. Hívebb tisztelője, mint én nem lehet, bár gondolkozása nem enyem.”

2) V. ö. Pauer János: Az Egyházi Rend Érdeme Magyarországon Történetében 411. és k. l.

3) Corp. Jur Hung. 1741: 10, 11 és 1751: 3. t. c.

4) Marczali Henrik: I. m. I. k. 286-287. l.

5) V. ö. Pauer János: I. m. 311. l. Bécsi Magyar Kurir 1790: „Magyarország hercegprimása Cardinális hg. Battyányi, magyarosan mutatja magát Bécsben az elmúlt hétben egy magános mulatságban, talpigérő prémes magyar papi-ruhában jelent meg. Mikor az ilyen nagy hazánk fiai a magyar köntös alatt magyar szívet hordoznak, akkor minden jót lehet reményleni.”

6) Magyar Hirmondó. 1782. 675. l., Szlemenics Pál: I. m. 66. l.

7) K. Josephs II. Briefe a salzburgi érseknek 1781. Bécs február. 44 és k. l.

bár a királynő megszorította őket, a nazarénusokat pedig eltörölte. II. József 1781. március 24-én eltiltotta, hogy külföldi provinciákba s klostromokba menjenek.¹⁾ Nem engedte, hogy külföldi előjáróik legyenek. Belföldön tömörítette őket és kötelességüké tette, hogy rendelkezéseiket kéthónapon belül mutassák be. A külföldi előjárókkal, ne érintkezzenek. Csak hazai érsekek, püspökök és főszékek igazgassák őket. Nem kell, hogy külföldön gyülekezzenek s nincs szükség, hogy közülük bárkit is külföldön tartsanak. Ugyanezen tilalmak a női szerzetekre is vonatkoztak.

Az 1781-iki rendszabályozás után következő évben (1782.) nagyrészüket aztán eltörölte.²⁾ Így: január 26-án a kamalduli-karthausi és remete-szerzeteseket, valamint a carmelita, clarissa, capulina és ferenci apácarendet. Általában mindazokat a szerzeteket, amelyek kontemplatív életet folytattak. Ez év végén hasonló sorsra jutottak a kolduló szerzetesek is, az irgalmasok kivételével.³⁾ 1783-ban a trinitáriusok (keresztesek). 1786-ban a paulinusok, a pannonhalmi bencések, 1787-ben a tihanyi, bakonybéli és dömösiek kerültek ugyanezen helyzetbe.⁴⁾

A császár e rendeletei Erdélyre is vonatkoztak, de itt a remetéken kívül kontemplatív szerzet nem volt.⁵⁾

Lefoglalt vagyonukat „egyházi és papi kincseknek” alapítására szánta. Ebből az alapból kapták fizetésüket a megszünt szerzetek tagjai. A szerzetesek halála után az egész vagyont majd vallási és felebaráti intézmények segítésére használják.⁶⁾

A megszünt szerzetek férfi tagjait nagyrészt világi papokká tette. Az apácák klostromokba költözködhettek, vagy ha ezt nem tették, megengedte, hogy birtokokat szerezzenek. Birtokaikkal szabadon rendelkezhetnek, míg éltek, de el nem adhatták, adósságot sem csinálhattak és csak belföldi részére végrendelezhetnek.⁷⁾

Hogy számuk ismét ne gyarapodhassék, megnehezítette a szerzetesi felvételt. Csak az lehetett szerzetes, aki legalább hat évig tanult teológiát.⁸⁾

1) Magyar Hirmondó 1781. 222-223. l. V. ö. Lányi-Knauz: I. m. 310-311 l. Szlemnics: I. m. 66. l. Horváth Mihály: I. m. 289-290. l. MarczaI Henrik: I. m. II. k. 68. l.

2) Lányi Knauz: I. m. 311. és k. l.

3) Szlemnics Pál I. m. 66. l. V. ö. Lányi-Knauz: I. m. 312. l.

4) Lányi-Knauz: I. m. 312-313. l.

5) Magyar Hirmondó 1782. 183. l.

6) Magyar Hirmondó 1782. 177-178. l.

7) Magyar Hirmonnó 1781. 622-623. l.

8) V. ö. MarczaI Henrik: I. m. II. k. 175. l.

A hivatásukban meghagyott szerzeteseknek derekas munkát kellett kifejtetni.¹⁾

Azokat a rendeket, melyek megmaradtak, 1788-ban az egyes papi kerületek püspökei és a főpüspök fenhatósága alá rendelte.²⁾

A szerzetesekből lett lelkészek polgári ügyeit a világi bíróság joghatáskörébe vonta.³⁾

A szerzeteseket irtó háborúban József épen a piaristákat kimélte meg. Kicsi kezdetből terebélyesedtek naggyá. II. József epochájában már az ország több városában megszálltak. Lelkes, hazafias, tudós tanítómesterek. A szeretet napsugarával aranyozzák be tanítványaik gyermekéveit. Maguk szerények, szegények, de annál nagyobb a kincs, melyet méh szorgalommal, önműveléssel összegyűjtenek. Rendükben az egyöntetűség szelleme uralkodik, ez teszi munkájukat mindenhol egyformán eredményessé. Az egész társadalom rajong értük. Örül a főnemes, ha piarista nevelheti gyermekét, boldog a város, ha egy-egy kedvelt atyát nem helyeznek máshová. Jeles szónokok, még a protestánsok is szívesen hallgatják szent beszédeiket. Tudományosságuk a kor színvonalán van: tehetségesebb tagjaikat külföldre küldik, a modern philosophiát ők ültetik magyar talajba. A pesti piarista rend ebédlőjében hangzik el az első magyar nyelvű philosophia oktatás Benyák Bernát ajkáról. Iskoláikban a magyar nyelvnek — e korban sokszor — egyedüli ápolói. Jólehet hivatásuknál hagyta őket a császár, mégsem lettek hazafiatlan rendeletének gyakorlatba ültetői, nem oktatják diákjaikat a német nyelvre. Sőt, diákjaik szívébe oly hazafias lelkesevést öntenek: „hogya még a németajkú és születésű tanulók is megtagadják származásukat s nem akarnak németül felelni.”⁴⁾

Lelkészség: A szerzetesek eltörlésével hatalmas pénzüsszeg jutott az állam kezéhez, u. i. a császár a leggazdagabb szerzeteket törölte el. Ezt a pénzt nemes célokra használta fel: első sorban a papság képzésére.

E vagyon kezelésére 1782-ben a helytartótanács kebelében az egyházi bizottságot alakította.⁵⁾ A bizottság elnöke a párimás volt, helyettese a tárnok, Csáky János. Hatásköre ki-

1) Bécsi Magyar Kurir 1790. 44. l. A szent János Irgalmasoknak 21 ispotályuk volt Német- és Magyarországon, hol 1789-ben 11.209 beteget ápoltak „vallás és személy-válogatás nélkül, ezek közül 9969 meggyógyult s csak 1240 halt meg.”

2) Bécsi Magyar Kurir 1789. 130. l.

3) Bécsi Magyar Kurir 1789. 8. l.

4) Horánszky Lajos: Bacsfányi János és kora 32-38. l.

5) Lányi Knauz: l. m. 336. l. Szlemenics Pál: l. m. 55. l. Marczali Henrik: l. m. II. k. 151. és k. l.

terjedt a római és görög-katolikus világi és szerzetesi papságra, templomokra, kegyes alapítványokra, egyházi, világi javakra, erkölcsi életre, fegyelmet Istentiszteletet illető dolgokra egyaránt. A szentségek kiszolgálása s a dogmákat szabályozó ügyek nem tartoztak a hatáskörébe.

Erdélyben is működött ilyen bizottság, a gubernium kebelében, a bécsi központi udvari bizottság fenhatósága alatt.¹⁾

Mivel Magyarországon a törökök elpusztították a monostorokat, a káptalanokat, a papnevelés és ezzel együtt az oktatás a 16., 17. és 18. században szomorú viszonyok közzé került. A 1735-iki zsinat fejeztette ugyan papnevelés gondolatát, de csak II. József volt az, ki mélyreható s célszerű intézkedéseivel lényeges változást teremtett a lelkészség helyzetében. A világi papok száma uralomra jutásáig kevés volt.²⁾ Ügyük rossz állapotára világot vet, hogy Zomborban csak 1781. őszén választottak világi papot. Mindaddig ferencesek végezték itt a világi papi teendőket.³⁾ A kevés-számu alsó papság műveltsége alacsony, munkája sok volt. Fixfizetést először Horvát és Tótországban kaptak (1781. dec. 8). Azt is azért, hogy a mezei munka ne hátráltassa őket egyházi funkciójukban.⁴⁾ József csupán rendet akart teremteni. Ideálja volt a felvilágosult, egyenlő mentalitású papság. A méltóságok betöltésénél a tehetség legyen a mérték. Csak alkalmas egyéneket engedett pályára lépni. Rajta volt, hogy minden mérföldre legalább egy pap jusson. Több új lelkészséget, káptalanságot szervezett. Rövid idő alatt ilyen formán a lelkészek száma 3578-ról 4767-re emelkedett.⁵⁾ Bár külföldre⁶⁾ nem engedte őket, mindent elkövetett, hogy az országon belül kellő kiképzést nyerjenek. Budán, Egerben, Zágrábban papnevelőket létesített. A budait Pozsonyba helyezte, az egrit és zágrábit pedig Pesten egyesítette.⁷⁾

1) Szlemenics Pál: I. m. 55. l.

2) Lányi-Knauz: I. m. 314. és k. l.

3) Magyar Hirmondó. 1782. 141. l.

4) Magyar Hirmondó. 1781. 751-752. l.

5) V. ö. Lányi-Knauz: I. m. 337. l., Marczali Henrik I. m. 163-182. l.

6) Magyar Hirmondó 1781. 205. l. Megszüntette a bolognai egyetemen levő magyar kollegiumot.

7) Szlemenics Pál: I. m. 66. l. V. ö. Lányi-Knauz: 237. l. Volt egy egyetem s három liceum. A budai főszemináriumban jöttek az esztergomi, váci, győri, egri, veszprémi és szombathelyi papok. Egerből a theológiafakultást Kassára helyezte, az itteni jezsuita kolostorban a nyitrai, rozsnyoi, nagyvárad-i rom. katolikusokat és a munkácsi, erdélyi görög katolikus papokat helyezte. A nagyvárad-i akadémiát Pécsre vitte, iderendelte a kalocsai, csanádi, temesvári, vukovári, zágrábi és pécsi klerikusokat. A püspökök 6 évi neveltetés után meg nevelhették az ifjakat. Marczali Henrik: I. m. k. k. 176-78. k.

1785-ben rendezte fizetésüket. A stolapénzt megszüntette.¹⁾ Az ujonnan alapított lelkészek honoráriumát 300, a káplánokét 230, a segédpapokét 150 forintban szabta meg. Ez utóbbiak fizetésükből 90 forintot tartoztak átadni élelmezésükre a plébánosnak.²⁾ A papilisztásban csak az mehelett előbbre, ki 10 évi lelkipásztorkodást tudott felmutatni.³⁾

Beleszólt az ünnepök rendjébe és egyházjogi dolgokba is. 1781. március 24., 26. eltörölte az In Coena Domini⁴⁾ és az Unigenitus⁵⁾ bullákat. Hiába volt a püspöki karnak minden ellenszegülése. Április 10-én pedig eltiltotta, hogy a házasságban felmerülő impedimentum canonicum, dispensatio elintézése végett Rómába menjenek. Az ilyen ügyek eldöntését az érsekek vagy püspökök hatáskörébe vonta.⁶⁾

A pápa látogatása. II. József uralkodása alatt szokatlan esemény történt. Az apostoli király jogcímén ugyanis sok egyházi dologba beleszólt a császár. Természetes, hogy ez a Szt-Széknél visszahatást szült. A pápa elhatározta, hogy meglátogalja Józsefet és igyekszik őt az egyházi ügyekbe való beavatkozásokról lebeszélni.⁷⁾ VI. Pius látogatását 1781. dec. 5-én jelentette be.⁸⁾ 1782. febr. 27-én indult el Rómából, Bécsbe márc. 3-án érkezett. A császár Neukirchenig ment elébe. A kath. egyház fejét egész útján a nép lelkesedése kísérte. Bécsbe tömegek tódultak látogatására.⁹⁾ A pápa és a császár közt a tárgyalások négy hétig folytak. Az eredmény: hogy a püspökök ezentúl a pápának is felesküdnék s egyszersmindenkorra engedményezési hatalmat kérnek a Szent Széktől. E látogatás alkalmával a magyar püspökök, Batthyányi primás és

1) Magyar Hirmondó. 1785. 762. l. Lányi-Knauz: I. m. 338. l. Eddig a stolát a katolikusok és protenstánsok is fizették.

2) Magyar Hirmondó 1785. 411-412. l.

3) U. o.

4) In Coena Domini egyház-politikai tartalmú. A pápai szék hatalmának összefoglalása. A püspökök fejedelem-jogait csorbitja.

5) Az Unigenikus bullát XIII. Kelemen adta ki. A szabadakaratról szól. A janzenista tant elveti. V. ö. Lányi-Knauz: I. m. 338-39. l.; Marczali H.: I. m. II. k. 74-75. l.; Horváth Mihály: I. m. V. k. 289-90. l.

6) Magyar Hirmondó: 1781. 595-96. l. V. ö. Lányi-Knauz: I. h.

7) A császár t. i. a lombardiai tartomány püspökségeire, apátságaira és prépostságaira is kiterjesztette az 1781. márc. 24-26.-ki rendeleteit s a Tollerantia Edictumot.

8) Magyar Hirmondó: 1782. 166. l.

9) Magyar Hirmondó: 1782. 153 és k. l., 193-194. l., 206. l.

Patáchich Gábor kalocsai érsek a császár és a pápa megelégedésére működtek.¹⁾

Világi Társadalom. Az ország lakosságának tekintélyes része nemes. Számuk kb. 325,894.²⁾

A főnemesség mentalitása különböző: a felvidéki arisztokratikusabb, idegenebb, műveltebb, az alföldi módosabb, magyarosabb. Differenciálta őket a vallás is.³⁾ Gazdagságukat a fényűzés, mulatozás, főként a bécsi élet kissé megingatta. Ők a birtokosai az ország főhivatalainak, ők az örökös főispánok, belőlük kerül ki a nádor, országbíró stb. Művelt világlátott emberek. Prónay Gábor gömör megyei főispán pl. Olaszországban is járt.⁴⁾ Műveltségük idegen. Így hozta magával a korszellem. Hazafiatlansággal nem vádolhatók, mert mint az állam legfőbb hivatalnokai engedelmességni tartoztak császárkirályi uruknak, így akarva-akaratlanul támogatói lettek az uralkodó nemzetietlen politikájának. Igaz ugyan, hogy egyesek nem törődtek a honi étellel, de voltak olyanok is, akik szívükön viselték az ország állapotának gondját. Előljártak a jótékonyágban.⁵⁾ II. József idejében kerültek a főrendek sorába az Amade (1782), Majláth (1783), György (1785) és Sándor családok.⁶⁾

A köznemesség szerepe a megyében összpontosult, melynek intézményei széles jogkört biztosítottak neki. Ők alkották az ügyvédtársadalmat. Jogtudósok lettek a katonákból. Deákos műveltségüket részben az iskolákban nyerték, de deákos tudást kaptak patvarista korukban principalisaiktól is. A népeletére közvetlenebb befolyást gyakoroltak, mint a főnemesek. A hazában ők voltak a hatalmasabbak. Viszonyaik rendezettebbek voltak, kevesebbet költöttek. Gyermekeik nevelésére nem volt nagy kiadásuk.

Az értelmesebb ifjuságuk biztosan elhelyezkedhetett apja megyéjében, vagy katona lett. Öltözetük egyszerű volt. Nem volt szükségük pompára, mert majdnem mindig otthon tartózkodtak.

1) Marczali H.: l. m. II. k. 111-112. l.

2) Mocsáry Lajos: A Régi Magyar Nemes (Észrevételek Grünwald Béla „Régi Magyarország” c. munkájára) Budapest. 1889. 33. l.

3) F. i. m. 233-234. l.

4) Megyesi Somogyi Zsigmond: Magyarország Főispánjainak Története 27. l.

5) Magyar Hirmondó 1782: 730. l. Sopronmegyében egy főúri nemes, felesége születésnapja alkalmával 13 jobbágy-gyereket felöltöztetett, könyveket adott nekik. Aztán tele kosarakkal és fia üdvözlő levelével beküldte őket a feleségéhez, hogy tudassa vele elhatározását: ezen 13 gyermek neveléséről ezentúl ő fog gondoskodni.

6) Marczianyi György Lovag: A Nemesség. 41-46. l.

kodtak. Jól érezték magukat saját körükben. Itt nem kívántak tőlük más etikettet, mint amilyent ők maguknak kiformáltak.

Ezzel a renddel volt legtöbb baja II. Józsefnek. Ez védte annyira az alkotmányt és ennek alapján nem akart adózni¹⁾ Ellenük szolt az 1781-iki rendelet, mely meghagyta, hogy a temesi jószágok vásárlója nemessé lesz; az örökös nélkül maradt birtokok a királyi fiskusra szállnak; a nemes ifjak csak 27 éves koruk után mehetnek külföldre; csak azok lehetnek testőrök, kik előbb megszerezték a zászlótartói vagy kadetti címet.²⁾ 1784 augusztus 16-án elrendelte összeírásukat (katonai segítséggel), mit sem törődve az egyes megyék felirataival.) 1783-ban új adótervet dolgoztatott ki, hogy őket megadóztassa.³⁾ 1786 február 10-én pedig ugyan ezen célból felmérte a földeket.

J o b b á g y s á g. József fiziokrata volt: a földbirtokot kívánta az államháztartás súlypontjává tenni. Minél jobban megművelik a földet, annál többet ad és ha többet terem, tulajdonosai több adót fizetnek. A földet eddig a jobbágy művelte. Minthogy azonban a talajt megmunkálni csak a szabad embernek van lelke, ezért felszabadította a jobbágyot. Ennek a felszabadításnak másik oka nevezetesen az, hogy a földes urak hatalmára féltékeny volt. Ezért hatalmukat jogaik korlátozásával kívánta csökkenteni. Harmadik oka lehetett a felszabadításnak a legnemesebb: a jobbágyokat emberekké akarta tenni, azaz a nemességgel egyenlő jogúvá. Nemes és jobbágy legyen egyenlő, legyen alattvaló. A népboldogító császár elgondolása kissé más, mint a fiziokratáké. Quesnay is a népboldogságot a jogegyenlőségben látta, de nála a szabad nép az ideál s nem az engedelmes nép.

A XVIII. század jobbágyságra nagy teherként súlyosodott a III. Károlytól behozott állandó katonaság eltartása.⁴⁾ A nemesek ugyan tárgyalták a megyegyűléseken a jobbágyság sorsát, de komolyan nem orvosolták baját. A jobbágyság ügyének rendezését ezért az uralkadók vették kezükbe. Így tett III.

1) A köznemesség jellemzésénél figyelembe vettem a következő munkákat: M o c s á r y L a j o s : l. m.; G r ü n w a l e B é l a : A Régi Magyarország; S z e k f ű G y u l a : Íratok a Magyar Államnyelv Történetének Kérdéséhez; M a r c z a l i H e n r i k : l. m. I. kötetét.

2) Magyar Hirmondó; 1781. 249-250. l.; 282. l. 510-569. l.

3) H o r v á t h M i h á l y : l. m. V. k.

4) U. o. 384-398. l.

5) A XVIII. századi a jobbágyok helyzetét leírja S a s A n d o r Századunk VI. évf. 4. sz. 929.; Munkácsi Uradalom Szökevény Jobbágysai A XVIII. Században.

Károly, az 1728-iki országgyűlésen.¹⁾ Mária Terézia Urbariu-mában a jobbágyságot mint egyetemességet alárendelte a földes úrnak, mint egyetemességnek, mint rendnek. Törvényesen megszabta jogát és kötelességét II. József alattvalóvá tette a jobbágyságot 1785. augusztus 22-iki rendeletével.²⁾ Eltörölte az örökös jobbágyságot, megengedte a szabad költözködést. Megszüntette a megváltási pereket. A jobbágy ezentúl szabad akaratból házasodhatott. Dolgozhatott szellemileg és testileg ott, ahol akart. A földesúr többé nem kényszeríthette munkára, fizetést kapott tőle. Szabadon rendelkezhetett ingó és ingatlan jószágával, a földönfekvő terheknek s a földesúr törvényes örökjogának fenmaradása mellett. A földesúr ok nélkül s vármegyei vizsgálat nélkül nem helyezhette át máshová.

Az ország hangulata ezeket az intézkedéseket szükségesnek tartotta, mert a jobbágysággal szemben való visszaélések napirenden voltak.³⁾

Az örökváltságról szó nem lehetett. Ezért a felszabadítás sem lehetett teljes. Szegény volt a paraszt nagyon. A kamarai

1) M. Kovács János: Magyar Krónika 1742-ig. 130-131. l. — III. Károly nagyon szomorúnak látta a jobbágyság sorsát. Korában a négy ökörrrel vagy lóval rendelkező jobbágnak minden nap két személlyel kellett robotolnia. Akinek véletlenül 6 darab marhája volt, a hét minden napján, még vasárnap is. S csak azután végezhatték a maguk munkáját, amidőn az uraságnál már nem volt mit dolgozniok. Így a jobbágy csak épen anynyit tudott magának vetni, amivel az életfentartását és az adót fedezte. Az ilyen körülmények között nagyon elszegényedett jobbágyok más uraságokhoz szöktek, azoktól remélvén helyzetük jobbrafordulását.

2) Magyar Hirmondó 1785. 565-568. l. Szlemenics Pál: l. m. 60. l.

3) Magyar Hirmondó: 1785. 691-692. l.: „Mely szükségesek légyenek országunkban az oly felséges atyai rendelések, melyek által felséges urunk a szegény adófizető népet kívánja a sárból fel-emelni és a méltatlan szenvedésektől oltalmazni, csak ebből is világos.“ Bizonyos D. Jenő helyiségben Eszterházy hercegnek malmot építtetett az uraság. A robotoló jobbágyok robotjainak napját a helység notáriusánál voltak kötelesek bejelenteni. A robot-bejelentő meghatározott napon az egyik jobbágy robotja napját nem tudta fontos okokból bejelenteni. Az így elkéset jobbágy, midőn jelentkezett a notáriusnál, épen jelen volt az uraság ispánja is. Ez midőn meghallotta, hogy a szegény ember mely okból jött a notáriushoz, azonnal hajduért kiáltott, megakarta csapadni, szándékáról csupán az ottlevő emberek kérésére mondott le. E községből még más panasz is volt. Így például, ha a paraszt nem fizette ki porcióját, a bíró nem engedte kihajtani a tehéncsordáját a legelőre. S minden esztendőben legalább 300 rénes forintot kellett elköltenie a jobbágnak az uraság vendégeskedésére.

és uradalmi földeken ugyan igyekezett a császár az örökváltást előmozdítani,¹⁾ A jobbágy helyzetének javítása céljából 1787. február 15-én szabályozta a jobbágy és földesur közti viszonyt. Az engedelmisséget kötelességévé tette s vele szemben a földesurat minden jogtalan terheléstől eltiltotta. Azon elv alapján, hogy a vádló ne legyen egyszersmind bírása is a jobbágyinak 1785 december 12-én eltörölte az ú r i s z é k e t. Ügyeiket a vármegye vagy más törvényszékekhez tette. Meghatározta az uraság s jobbágy között felmerülő panaszok tárgyalási módját és elrendelte, hogy a vármegyénél legyen a jobbágyinak védő-ügyvédje is.²⁾

A parasztság volt a legmagyarabb társadalmi réteg. Alacsony műveltségűek. Az ősök hagyományainak hű megőrzése biztosította magyarságukat. Magyarok maradtak szokásaikban, ők magyarul beszéltek. Általában szegények voltak. Az alföldi parasztok érdekes típusa voltak a jászok. Termetük a közép-nél magasabb, testalkatuk erős. Vallásosak, vakbuzgóság nélkül. Bátrak, nyitlkedélyűek. Vendégszeretőek. Nem dolgozók. Vitézek, de dicsekvők. Tiszta magyarsággal beszéltek. Magyar-ságuknak beolvastlóereje volt. A közjűk szállt tótok s beszívárgott németek csakhamar magyar emberekké lettek. A parasztság magyarsága hóditotta vissza a többi társadalmielemeket a nemzeti génuszhoz.³⁾

E kor asszonyai különbözhettek egymástól társadalmilag, de mindannyiukra jellemző, hogy szerető, szerény, engedelmes feleségek. Leánykorukban anyjuk tanította őket e szerénységre, mellyel leginkább megszerezhetik férjűk megbecsülését. Dolgozók, nagyobb, vagy kisebb gazdaságuknak lelkeként⁴⁾ gondoskodnak mindenről. A főnemesség hölgyei között nem ritka a szellemi műveltség kedvelése. Maguk is írnak nem itthon ugyan: pl. a Bécsben élő költőnő Zay Mária grófnő.⁵⁾ A divattal nem sokat törődnek. A parasztnő megmarad egyszerű, sokszor szegényes magyar öltöze mellett. Ha nagyon csinos akar lenni, lábát piros csizmába bujtatja.

Szabad királyi városok és bányavárosok. Az ország negyedik rendje. Ezek is nemesi kiváltságokat élveztek⁶⁾, de ezen kiváltságok a város területére voltak korlátozva. Területeiket s ingallanaikat nemesi kiváltságokkal bir-

1) Szlemenics Pál: I. m. 60-61. l.

2) Szlemenics P.: I. m. 60-61. l.

3) Szerelémy Miklós: Magyar Hajdan és Jelen. 40. l. Pest. 1847. l.

4) Magyar Hirmondó: 1781. 602. l. Bethlen Miklós grófné 60-70-80 font selymet tud legombolyítani.

5) Beszkid Miklós: Kováts János (1764-1834.) 34. l.

6) Werbőczy: Tripartitum III. 9. c. l. §.

ták.¹⁾ Jogaikat lassan megnyirbálták. Mivel a nemesség féltékeny volt birtokaira, ezért megtiltotta a városoknak, hogy azok nemesi javakat vásároljanak.²⁾ A város függő viszonyban volt a királlyal szemben.³⁾ Mint negyedik rendet regales litterae-el hívták az országgyűlésre⁴⁾; mint a törvényhozó hatalomnak részesét. Ügyeiket kebelükből választott tisztviselőik intézték. Szabályrendeleteiket, ha az ország törvényeivel nem ellenkeztek, a király jóváhagyta. Fontos joguk volt a kegyúri jog.⁵⁾ Mint kegyúr a város városi közös jövedelemből látta el lelkészeit.⁶⁾ A kegyúri jogot egész II. Józsefíg (1787. ápr. 7-iki rendeletéig) csak római katolikusok gyakorolhatták. Ekkor a császár kiterjesztette a protestánsokra is.⁷⁾ Más jogaikat nem élvezheték háborítatlanul, II. József előtt sokszor idegen katonaság zaklatta őket és a bécsi kormány befolyása alatt álltak. II. József korában a hatalom eszközeivé lettek.⁸⁾

A városi élet a hanyatlás jelét mutatta. A visszaélések napirenden voltak, különösen a polgárjog megadása körül.⁹⁾ A hivatalnok a város beneficiumaival élt vissza. A céhek útját állták az ipar és kereskedelem szabad fejlődésének.¹⁰⁾ Uralkodása elején II. József még adott új céh szabadalmakat, például Szatmárnémetiben gubakészítőknak, kádároknak, mészárosoknak, vargáknak; Gyöngyösön mészárosok, poszlócsinálók kaptak céhlevelet, később ellenük fordult és 1785-ben eltörölte őket.¹¹⁾

A városi polgárság idegen volt. Az új bevándorlások magyarosodásukat még inkább akadályozták. Valódi városi életről szó sem volt. Hiányoztak azok az elemek, amelyekből kisarjadhatott volna. Nem, vagy csak alig volt ipari kereskedelmi életük. Nem, volt irodalmi gócpont, sem színház stb. Buda és Pest ekkor kezd fővárossá alakulni. Ide helyezték az ország főhivatalait, az egyetemet, iskolákat. Alig sejteti ez a kezdet a mai főváros nagyságát.

1) Timon Ákos: A Városi Kegyurság Magyarországon 17. l.

2) Timon Ákos: I. m. 18. l. Corp. Jur. Hung. 1647: 17. s. 1715: 16. t. c. 4 és 5 §§.

3) Werbőczy: Tripartium III. rész 8. c. 2. §.

4) Éhen Gyula: A Városok. II. k. 412. l.

5) Timon Ákos: A Városi Kegyuraság Magyarországon 20. l.

6) F. i. munka 62. l.

7) Előbb idézett munka 32. l.

8) V. ö. közigazgatási fejezettel.

9) Marczali Henrik: I. m. I. k. 178-181. l.

10) V. ö. Szadeczky Kardos Lajos: Céhek Története I-II. k. 1913.

11) F. i. m. I. k. 160-161. l.

4. Alkotmány és törvényhozás.

Alkotmány. II. József Magyarországnak az az uralkodója volt, aki nem akart alkotmányos lenni s nem akart törvényeket hozni. Amidőn korában alkotmányról beszélünk, mindig alkotmány-ellenességét akarjuk bebizonyítani. Mindig azt mondjuk, hogy így kellett volna lenni, negatívumok sorozatával vagyunk kénytelenek operálni.

Miért volt II. József a magyar alkotmánynak ellensége? E kérdésre csak akkor felelhetünk, ha bepillantunk kissé lelkünkbe, megismerjük uralkodói felfogását. II. József századának gyermeke, való igaz a róla való megállapítás. „Joseph II. war der Typus für den monarchischen Vertreten moderner Ideen.¹⁾ Ismerte a XVIII. század jeleseit.²⁾ Tanult tőlük, különösen a fiziokratáktól. Ezért teljes mértékben absolutista. Gyűlölte a fejedelmet korlátozó alkotmányt.³⁾ Biztos volt abban, hogy a népet vezetni kell. Meg volt győződve, hogy az ő elgondolt irányító módja helyes, mert mint mondja „nem sajnállok semmi időt, sem fáradságot, sem szenvedéseket, hogy gondosan megfontolom az eszközöket, amelyekkel az elem tűzött céljaimat elérhetem.“⁴⁾

Mindig az állam összérdekét tartotta szem előtt azon meggyőződése alapján, hogy mint nagy birodalom kormányzója nem lehet tekintettel „az egyes tartományok kiváltságaira.“ Ezek ugyanis csak a maguk kis érdekeit láthatják.⁵⁾ Innen volt centralizáló törekvése.

1) P. v. Mitrofanov: l. m. 85. l.

2) 1777-ben Párisban találkozott és beszélgetett több filozófussal, többek között Turgot-val V. ö. l. m. 91. l. P. Mitrofanov.

3) A fiziokraták hirdették a teljes absolutista kormányformát. Quesnay: Általános Alaptételek Földművelő Országok Gazdasági Kormányzatáról. „A fejedelmi tekintély egyetlen legyen s uralkodjék a társadalom minden tagján s a magánérdek minden igazságtalan törekvésén.“ Fenyvesy Adolf ford. Quesnay és Turgot munkáiból 3-4. l.

4) Absolutista felfogásról hü képet nyerünk 1787. Bécs okt. leveléből. „Ha voltak is egykor Nérók és Dyonisusok, akik hatalmuk korlátait áthágták, ha voltak is tyrannusok, akik visszaéltek a hatalommal, amelyet a sors kezükbe adott, helyes-e azért, ha az az ürüggyel, hogy a nemzet jogait a jövő számára meg kell őrizni, a fejedelem kormányténykedésének mindenféle akadályt tesznek az útjába, amelyekkel pedig semmi mást nem céloz, mint alatvalóinak javát . . . amióta trónra léptem, nem egy tanujelét adtam annak, hogy szenvedélyem az alattvalóimnak jóléte.“ Josephs II. Briefe :27-130. l.

5) U. o.

Alattvalóitól feltétlen engedelmességet követelt. Rendeleteinek tiszteletben-tartását, melyeket érdekükben hozott s épen ezért nem tűrt ellenmondást.

Absolutistikus uralkodói hajlama, centralizáló erőszakos egyénisége volt az okozója alkotmányellenes uralkodásának s emiatt volt összeütközése a nemességgel is.

Nem koronáztatta meg magát. Törvényt sértő rendeleteit nem akarta esküszegéssel vádoltatni. Ezáltal a magyar alkotmány biztosítékát vetelte meg.¹⁾ Nem ismerhette a Szt. Korona alkotmányos jelentőségét, midőn azt az országból a királyság többi jelvényeivel együtt, mint felesleges ereklyéket vitette ki.²⁾ Tudnia kellett volna, hogy a koronában a magyar nép a magyar államiság jelképét látja, hogy a korona a külföld előtt az állam szuverénitását reprezentálja, az ország beléletében megszemélyesítője a király és a nép közhatatmának.³⁾

Az alkotmány kötelezte a királyt a nemzet (főpapság, főnemesség, köznemesség, szab. kir. városok) kiváltságainak megtartására. II. József ezzel szemben mibe sem vette e kiváltságokat, meg akarta adóztatni a nemességet. Évégelt rendelte el — mint láttuk — a conscriptiót, földmérést stb.⁴⁾

Alkotmányromboló, ő előtte azonban népboldogítónak látszó törekvéseit, hogy jobban érvényesíthesse, egységiteni akarta birodalmát. Minthogy a német birodalom császárának tartotta magát, Magyarországot pedig a Német-birodalom provinciájának, természetes volt, hogy hazánkat német tartománnyá akarta tenni. Hogy az egységes szellem minél gyorsabban kialakuljon, Magyarország hivatalos nyelvét a németet tette.⁵⁾ A centralizáció elősegítésére egységesítette az ország hivatalait is.⁶⁾

Törvényhozás. II. József 10 éves uralkodása törvényeket nem mutat föl. Mindvégig mellőzte az országgyűlést. Ugy vélte, hogy a nemzet nem érett még meg felvilágosító reform-

1) „A koronázással kapcsolatosan fejlődött ki, mint alkotmánybiztosító intézmény a koronázási eskü és a hitlevél.” Timon Ákos: Magyar Alkotmány és Jogtörténet Bp. 1919. VI. k. 547. l.

2) 1784. április 7. Helytartó-tanácsához leírt parancs Horváth Mihály: l. m. V. k. 323. l.

3) Lásd bővebben a korona elméletét Timon Ákos: l. m. 513-553. l.

4) 1784. augusztus 16. — 1786. febr. 10. —

5) Josephs II Briefe Bécs. 1785. jan. 90-92. l.

6) V. ö. A közigazgatási fejezettel.

jaíra s ezért az országgyűlés csak akadályozná őt.) Egyetlenegy országgyűlést tartott Erdélyben, uralkodása legelején 1781-augusztus 21-én. Itt a három nemzet fejezte ki hódolatát az új uralkodónak, aki ígéretet tett a rendeknek, hogyha az ország ügyei kívánják, máskor is fog országgyűlést tartani. Megígérte azt is, hogy megtartja a rendek kiváltságait.²⁾ Ma is kérdéses, hogy a lelkiismeretes, pedáns fejedelem miért ígért még ennyit is, hiszen már ekkor kialakult benne az a tudat, hogy úgy sem tartja be ígéretét.

10 évi uralkodása alatt a rendeletek egész tömege jelent meg. R e s c r i p t u m a i t az államtanács megtárgyalta, majd a kancelláriához kerültek, innen a helytartótanácsához, mely aztán széjjelküldte a vármegyéknek.³⁾ Tudta, hogy magyar ügyekben csak magyar tanácsosok lehetnek döntő jelentőségűek, ezért már 1781. végén a magyar udvari kancelláriából hívott be egyeseket, mint tartományi udvari tanácsosokat.⁴⁾

Uralkodása alatt nem volt ná d o r a sem az országnak. 1781-ben a helytartó szász tescheni Albert hg. lemondott. A nádori ügyek lebonyolítását az országbiróra bízta.⁵⁾

A m e g y e g y ű l é s e k e n sem lehetett gravaminális politikát űzni, mert azok tartását is szabályozta a császár.⁶⁾ Később mégis csak szüksége volt a megyegyűlésekre ujoncozás végett. Ezeken a rendek folyton csak sérelmeikről panaszkodtak, országgyűlést követeltek.

Végül maga a császár-király is belátta, hogy az országot csak alkotmányosan lehet kormányozni. Visszahozatta a ko-

1) Midőn 1781-ben a megyék legnagyobb része a tillerancia rendeletét visszautasította így ír: «A nemzet még nem érett s ezért nem tárgyalhatja vele országgyűlésen más üdvös szándékait, ha még ilyen igazságos és hasznos rendeletét is visszautasítják.» Marczali Henrik: l. m. II. 274. l.

2) Magyar Hirmondó: 1781. 561-563. l.

3) V. ö. Marczali Henrik: l. m. II. k. A rendeletek tárgyalási módjáról.

4) Magyar Hirmondó: 1781. 769. l.; 1783. februárában Kollowrat birodalmi kancellárhoz írta a következőket: „Az udvari tanácsosi állás azelőtt az udvari titkárok számára egyszerűen az előmenetel egyik foka lehetett, a jövőben ezt másképen óhajtom. A tartományi tanácsosok közül kell majd az udvari tanácsosokat kiválogatni, hogy a politikai állásokat olyan emberekkel töltsék be, akiknek maguknak is vannak nemzetiségi ismeretei.” Josephs II. Briefe 78.81. l.

5) Magyar Hirmondó: 1782. 238. l.

6) Szlemenics Pál: l. m. 58. l. Csak akkor engedélyezné a megyegyűléseket, ha az országgyűlésre követet kellene választani, vagy ha az ország nagy szüksége kívánná.

ronát és megígérte, hogy országgyűlést fog tartani.¹⁾ Ezt az utolsó ígérteit sem tarthatta be, mert fáradt, csalódott lelkét elragadta a halál 1790. február 20-án 49 éves korában.

5. Hitélet és szellemi művelődés.

Hitélet. II. József korabeli Magyarország társadalmán a XVIII század eszméinek hatása érzik. Bár a felvilágosult eszméket nem tette mindenki magáévá, mégis a műveltebb lelkűek, egyháziak és világiak, szívesen nevezték magukat az új élet híveinek. A „világosság apostolai” gyönyörködve szemlélték főapostoluknak, a királynak munkáját.²⁾

Az egyház emberei nem érthettek mindenben egyet az új vallási felfogást hirdető felvilágosult férfiakkal. Az előbbieket a pozitív kath. vallás hívei voltak. Velük szemben az utóbbiak azt vallották: „A vallás meg van ... Imádjuk mi is Istent? !), ... Ez a philosophiai világnézet nagyon távol áll a pozitív róm. kath. hittől. Innen eredt, hogy a mélyen vallásos püspökök ellentétbe jutottak a világi felvilágosult férfiakkal.

II. József felvilágosultsága ellenére is szigorúan vallásos férfiú volt. Szerette egyházát. Elsőségét féltően őrizte, szentségét elismerte.⁴⁾ Türelmes volt a lelkiismeret szabadsága alapján, az állam érdekében.⁵⁾ Ebből fakadt az is, hogy Rómát sokszor megrövidítette.

Koráig a teljesen vallásos intézményt, a házasságot polgárosította. A család alkotja az államot, rá az állam fejenek kell felügyelnie. Megszüntette a házasság akadályául szolgáló három és négyzibeli atyafiságot és sógorságot. A házasság-

1) Bécsi Magyar Kurir: 1790. 58-59. l.

2) Kazinczy Ferenc: Pályám Emlékezete 75. l. „Gyönyörű vala azt látni a József epochájában, hogy a jobb lelkek, hogy szövődnek össze, hogy tartanak össze, az egymástól elválasztó színek különbségei mellett is, mihelyt őket a jó szeretete egyesítette.”

3) 1782.-bői egy utopisztikus irat, Eckhardt Sándor: A Francia Forradalom Eszméi Magyarországon. 16-19. l.

4) Látni ezt egyes rendeleteiből. pl. A kath. vallásra térést kiskorúaknak is megengedte. Az apostházia — szerinte — nem bűn, de a csábítókat bűnösöknek nyilvánította. A nem kath. házasságokat kath. templomban is ki kellett hirdetni. Az uralkodó vallás megvetőjét a legszigorúbban büntette. Marczali Henrik: I. m. 237-238. l. l. k.

5) Nem tűrte országában „az előítéletet, fanatizmust, pártoskodást s a lelkek rabságát: Ott minden alattvalónak a veleszületett szabadságát szabadon kell élveznie.” V. ö. K. Josephs II, Briefe. Salzburgi érseknek. 48. l.

törést ezentúl biróilag kellett bizonyítani. Akadályul behozta a kiskorúságot, katonai állapotot. Szükségessé tette a háromszori kihirdetést. A mástól terhes nő nem mehetett férjhez. Eltiltotta és érvénytelennek nyilvánította a lelkiismereti házasságot. Házasságtörés vagy rútul elhagyás esetén, avagy ha a házastársak engesztelhetetlenül gyűlölték egymást, megengedte a házasság felbontását.¹⁾

Népe szeretetét az uralkodó a vallási szokások és lelkiszükségletek megbolygatásával kezdte elveszíteni. A mindig észre hallgató császár nem érezte át a vallási hagyományok szentségét, melyek a nagy tömeg szívében a vallásos gondolkozásmóddal olvadtak össze.

A külső pompát korlátozta. Eltiltotta a céházsló körülvitelét. A körmenetek közül csak az ünnepi és kérő körmeneteket hagyta meg. Nem tűrte a temetési pompát, a gyászruhát. Nem engedte az alanizsna persellyel való gyűjtést mise alatt. Tűzveszélytől tartva helytelennek tartotta az oltári kivilágítást. Égi láboru alkalmával nem engedett harangozni.²⁾

Az első néposztály hitélete nem volt épen szigorú. Babonás tudatlanságban élt. Nem volt tisztult vallási felfogása. Inkább megszivlelte azt, amit a javasasszony mondott neki, mint azt, amit az egyház embere. Ritkán járt templomba. Szívesen ült korcsmában. József megkövetelte a vallás tiszteletét és a vallásos élet felvirágoztatását lelkészei segítségével igyekezett előmozdítani.³⁾

1781. október 25-én kiadta a Tollerantia Edictumot, melyben a protestánsoknak szabad vallásgyakorlatot biztosított, hasonlóképen a görög egyesületeknek és nem egyesületeknek is. Ahol 100 család volt, tarthattak iskolamestert, építhettek imaházat, de reá tornyot nem emelhettek, sem harangot nem használhattak. Nem lehetett a templomhoz hasonló utcai bejáratuk sem. Az imaházukban az istentiszteleteiket szabadon végezhatték. Pályázhattak hivatali tisztségekre. Kinevezhették őket akadémiai tanárokká. Lehettek városi szabad mesteremberek. A tisztségek betöltésénél az érdem és rátermettség, nem a vallás volt a döntő. A protestánsok saját hitük tanítása szerint esküdhettek. Nem volt szabad kényszeríteni őket a katolikus szertartáson való részvételre. Dalmáciában, Horvát-Tótországban nem folytathattak a protestánsok a görög egye-

1) Szlemenics Pál: I. m. 67. l.

2) Magyar Hirmondó: 1781. 265-266. l.; 785-89. l. V. ö. Marczali H. I. m. 2. k. 188-191. l.; Szlemenics P. I. m. 66. l.

3) Magyar Hirmondó: 1782. 363. l.: „Vallási vitatkozást gyűlölségből, valamint korcsmákban vagy más közhelyeken a vallásról beszélni nem szabad, még kevésbé az uralkodó vallás semminemű tisztelet tárgyát megsérteni nem szabad.”

sültek és nem egyesültek nyilvános vallásgyakorlatot. Vegyes házasság esetén, ha az atya katolikus, mindkét nemű gyermekek katolikusok lesznek; ha csak az anya katolikus, úgy nem szerint követik szüleik vallását. Ugyanez a szabály áll arra az esetre is, ha a házastársak közül az egyik áttért. Nem volt szabad a protestánsokat zaklatni abban az esetben sem, ha csecsemőiket a bábákkal megkeresztelni nem engedték. A nem katolikus predikátor is meglátogathatta betegeit és a rabokat. Ahol a Tollerancia szabálya szerint nem építhettek iskolát, a protestáns szülők lakóhelyeiken lévő más felekezetű iskolában tetszésük szerint küldhették gyermekeiket. Megrongált templomaikat az adózó nép megterhelése nélkül kijavíthatták. Filiális egyházaikba szabadon járhattak a protestáns predikátorok. A katolikus püspökök nem mentek többé a protestáns papok vizitációjára. Ezentúl ezt a protestáns superintendensek végezték. Vallása miatt törvényszék elé senkit se idézhettek. A katolikus s nem katolikus felekezetek becsüljék meg egymás vallását.¹⁾

A türelmi rendeletet kihirdették Erdélyben is, 6. első pontja megegyezett a magyarországi türelmi-rendelettel.²⁾

A protestáns egyházakat a türelmi rendelet felvirágoztatta. Eklézsiáik tetemesen gyarapodtak. Prédikátorukat az örökös tartományokból hozathatták. Sokat szenvedtek a világi egyháziaktól. A paraszt is kénye-kedve szerint bánt papjaival. Három dologban érvényesíthette a protestáns paraszt hatalmát, panaszkodik egy József korabeli predikátor. ³⁾ 1. a paraszt, ha akarja egy csomóban viseli haját, ha akarja kettőben, 2. ha akarja telekes bocskort ölt, ha akarja nem, 3. ha akarja marasztalja papját, ha akarja nem.⁴⁾ Ifjaikat külföldön taníthatták. Mégis a protestánsok az elégedetlenség táborát növelték. Az elégedetlenségben találkoztak a kath.-okkal. Egymáshoz közelebb került a két felekezet úgy, hogy e korban egységes színezetű társadalmat alkottak.

A gör. n. egyesült és egyesült felekezetek szintén részesei voltak II. József türelmi rendeletének, Papjaikat Bécsben képezték, kik a törvény előtt egyenlőek voltak a kath. papokkal. A g. k.-ok vallási kényszerítését megszüntette a császár s nem engedett nagyobb előnyt adni az egyesülteknek, mint a n. e.-eknek.⁵⁾ Vallási meggyőződésüket nem akarta megsérteni, ezért szabadon használhatták a cyrill betűket.

Erdélyben az áriánusokat a hivatalok betöltésénél bevett vallásúaknak tekintették.⁶⁾

A z s i d ó k. II. József idejében ők is kaptak némi jogokat.

1) Magyar Hirmondó : 1782. 49-53. l. : 59-63. l. 65-67. l.

2) Magyar Hirmondó : 1782. 108. l.

3) Bécsi Magyar Kurir : 1788. 14. l.

4) Magyar Hirmondó : 1782. 53. l.

5) L á n y i - K n a u z ; I. m. 308. l.

6) M a r c z a l i H. ; I. m. II. k. 238. l.

Megengedték nekik, hogy iskolákat alapíthassanak, nyilvános iskolába járhassanak és bármilyen foglalkozást űzhessenek. 1783-ban kiadott *Systema Gentis Judaicae* értelmében a bányavárosok kivételével bárhol letelepedhessenek. Éltek is ezzel a jogukkal és a Felvidék, Dunántul és az Alföld sok városában ekkor ütöttek tanyát.¹⁾

Szellemi művelődés. A magyar közoktatás József császár korabeli politikáját találóan jellemzi Kornis Gyula: „Magyarország közoktatás-ügyének szervezésében József császár elvileg az egész birodalom közművelődési egységére törekszik. A racionalizmusnak mindent uniformizáló, az egyéni-történeti különbségeket a világból erőszakkal kiiktatni iparkodó, az ész világos elveit matematikai módszerrel maradék nélkül megvalósítani kívánó jellemvonása most a birodalom művelődéspolitikájában is teljes formájában kibontakozik. A végső cél: a birodalom valamennyi polgár egyforma elvek szerint felvilágosult ember legyen, mert a legfelvilágosodottabb emberek lesznek egyszersmind a legjobb alattvalók is.”²⁾

Az iskolák létesítésére és fenntartására pénzre volt szüksége. Ezért megszűntette a „külön tanulmányi” vagy egyetemi alapot. Új költségvetést készített, a tanulmányi alap tőkét visszakövetelte, melyet az általános állami jövedelmekhez csatoltatott a kamara fenhatósága alatt.³⁾ A klastromok eltörlésével is iskola-reformjai számára akart pénzt nyerni.

1784. április 14-én a tanulmányi dolgok tárgyalását elvonta a kancellária üléseiről, ezeknek igazgatására tanulmányi bizottságot létesített, melynek tagjai csak tanítással és neveléssel foglalkozó egyének lehettek. Elnöke volt egy helytartó-tanácsos és az egész bizottság a bécsi tanulmányi bizottságtól függött.⁴⁾ A bizottság 1785-ben az országot 5 tanterületre osztotta, még pedig pozsonyi, kassai, nagyváradi, pécsi, zágrábi kerületekre. Élükön álltak a kerületi direktorok s egy-egy aligazgató. Hivatalnokaik: egy tollvivő s egy írnok.⁵⁾ Kidolgozták az iskolák fegyelmi szabályait is. Eltörölték a jezsuita iskolákban szokásos ájtatossági gyakorlatokat s fegyelmi szabályzatokat. Az ifjuság havonkénti gyónását a szülők ellenőrzésére bízták. A nagyobb tanulók látogathatták a mulatóhelyeket. A gyöngyévellet visszaéltek. Éjjel csatangolhattak, megverték az öröket. A „dinom-dánom sohase halunk meg” 1784. nyarán egyszerre 25 jogászt és bölcsészt tett annyira féktelenné, hogy a megyének kellett őket megrendszabályozni. Sok

1) V. ö. Venetiáner Lajos: Magyar Zsidóság Története 76-85. l. Marczali Henrik: I. m. 168-179. l.

2) Kornis Gyula: A Magyar Művelődés Eseményei 1777-1848-ig. I. k. 38. l.

3) 1781. nov. 23.-án Marczali H.: I. m. II. k. 293-295. l.

4) Szlemenics P.: I. m. 55. l. 61-62. l.

5) Szlemenics Pál: I. m. 61-62. l.

pénzt költötték el. A pénztelenség a zálogházakat ismertette meg velük. A kormány türe — mondván — hadd tombolják ki magukat, majd lecsillapodnak.¹⁾

1784-ben behozott tandíjfizetés kötelezettsége miatt kiszorult az iskolákból a szegény nemes ifjuság. A tanulók a gazdag nemesek és polgári szülők gyermekeiből kerültek ki. De a tehetség is érvényre juthatott, mert a tandíjat a szegény jeles képességű gyermekek felsegítésére fordították, azaz ösztöndíjként adták nekik.²⁾ Az eltörölt konviktusok alapítványainak kamatai is erre szolgáltak.

A császár főgondját a népiskolák alkották. Számukat gyarapította. Ahol új lelkészséget létesített, ott népiskolát is szervezett.³⁾ Csak az 1788/89 háborus évben 25 fő-, 3 rajz-3 munka- és 464 népiskolát állított fel.⁴⁾ A népiskoláknak érdekes típusa volt az úgynevezett köziskola. Ezekkel akarta az uralkodó az egyöntetű nevelést elősegíteni. A közsiskolák rendszerét br. Swieten Gottfried, „a tudományi-kar minisztere” dolgozta ki.⁵⁾ Ebben különböző vallású tanítók tanították az ifjuságot. Csak a vallást tanulták a saját felekezetiükön lévő mesterektől.⁶⁾ A közsiskolák gondolatát a fejedelem hívei szorgalmasan ápolták.⁷⁾ A protestánsok ellenben gyűlölték: feltették vallásukat és autonómiájukat, pedig iskoláik szervezetére rá fért volna egy kis ujtás.⁸⁾

Csak lassan fejlődtek a népiskolák. Általában szomorú körülmények között éldegéltek. Az iskola legtöbbször „alacsony, serétes, bűdös szoba”, ahol néha 100, 200, 300 gyermeknek is együtt kellett ülnie.⁹⁾ Kevés volt bennük a tanító. Sok gyermeket kellett együtt tanítaniok.¹⁰⁾

Érdekes népiskola típus volt a gazdasági iskola. Ilyen pl. Theschedik Sámuelé Szarvason. Munkáját dicséri a Magyar Hirmondó.¹¹⁾

A tanítók alacsony műveltségűek. A Ratio Educationis megelégszik a középlehetségűekkel. Helyzetük nem irigylésre méltó. Lakásuk rossz. Legtöbbször csak egy lakószoba. Fize-

1) Szilágyi Sándor: l. m. 436-438. l.

2) Szlemenics P.: l. m. 61-62. l. A tandíj a latin iskolákban évenként 12 forint, az egyetemen 30 forint volt.

3) Szlemenics Pál: l. m. 61-12. l.

4) Szilágyi S.: l. m. 436-438. l.

5) Kazinczy Ferenc: Pályám Emlékezete 75. l.

6) Kazinczy F.: l. m. 141. l.

7) Kazinczy F.: l. m. 96-98. l.

8) Kazinczy F.: l. m. 27-28. l. Részletesen leírja a pakti collegium belsőéletét,

9) Theschedik Sámuel: l. m. 55. l.

10) Theschedik S. l. m. 58-61. l.

11) Magyar Hirmondó: 1781. 595. l.; 1782. 757. l.

tésük csekély, azt is természetben kapják. Öregségük sincs biztosítva, nyomorúság vár rájuk.¹⁾

„A g i m n á z i u m o k olyan tanintézetek, ahol a népis-
kolák elemi ismereteit ki kell egészíteni azzal, amit a magasabb
tudományokra és életpályákra való előkészítés megkövetel.”
Tantárgyaik: nyelvtan, matematika, történelem, erkölcstan,
latin és görög elemi ismeretek. Feladatuk az értelem kifejlesz-
tése, nem az emlékezet terhelése.²⁾ Az iskolák felszerelése
nem a legtökéletesebb. Ritkaság számba ment a természet-
rajzi és fizikai szertár.³⁾ A vizsgálatok szigorúak voltak. Szó-
beliek és írásbeliek évenként kétszer a szemeszterek végén
az igazgató jelenlétében.⁴⁾ 1789-ben behozták a teljes gimná-
ziumot, mely a három osztályos grammatikai és két osztályos
humanisztikus iskolából állt.⁵⁾ A gimnáziumok száma lassan
gyarapodott,⁶⁾ a tanulók száma pedig a tandíj miatt 8300-ról
5500-ra apadt.⁷⁾

E g y e t e m. Itt a tanszékeket valláskülönbség nélkül töl-
tötték be,⁸⁾ leszámítva a theologiaikat. 1783-ban Budáról Pestre
helyeztette át a császár az egyetemet. Megszüntette az egye-
temi kancelláriát s helyette a rektori hivatalt kreálta. Az egyetemi
tanács hatáskörét a bécsi consistorium mintájára formálta meg.
Főstudiumaik a reáliák voltak. Jelesen a statisztika, politika,
matematika: kényes gondtal képezték a földmérőket.⁹⁾ A ter-
mészettudomány ápolására gyűjteményeket küldött József az
egyetemnek.¹⁰⁾ A régészet úgy látszik virágzott, mert a Magyar
Hirmondó gyakran értesít régészeti dolgok megtalálásáról.
Ekkor működtek a jeles tudósok: Katona s Fessler, továbbá
a híres statisztikus Schwartner. Az előadások a theologia fa-
cultás kivételével német nyelven folytak.

A tudomány csarnokai voltak még az a k a d é m i á k.
Számuk nagy volt.¹¹⁾

1) T h e s c h e d i k S.: l. m. 58-61. l.

2) Az orosz cárnőhöz küldött osztrák tanügyi tervezetből.
K o r n i s G y.: l. m. 39-40. l.

3) Híres volt br. Schafrath Lipót pesti piarista igazgató
gyűjteménye. E szertár tartalmának leírását l. Kornis l. m. 59. l.

4) K o r n i s G y.: l. m. 40. l.

5) K o r n i s G y.: l. m. 60. l.

6) Magyar Hirmondó: 1781. 346. l. Zomborban, 1789-ben
Ujvidéken, majd (Bécsi Magyar Kurir 1789.) szenteltek fel gimnázi-
umokat.

7) Szilágyi Sándor: l. m. 43*-438. l.

8) Szlemenics Pál: l. m. 61-62. l.

9) Magyar Hirmondó: 1782. 684-685. l. Bécsi Magyar Kurir
1788. 526-527. l.

10) Magyar Hirmondó 1781. 296. l.

11) Magyar Hirmondó kötetei alapján.

Erdély közoktatását az 1781. június 16-án kiadott Norma Regia szabályozta, Ez szólt a tanárok kötelességéről, a tanulók neveléséről, fegyelmezéséről, az iskola berendezéséről, anyagáról,¹⁾ Itt is az egységesítés volt a cél. A közös iskolák jobban beváltak Erdélyben, mutatja ezt a Bécsi Magyar Kurir (1790-73-74. l.) jelentése: „A református és unitárius fogátusok se reggel mennek az ittlevő Univeritásba.”

A közművelődés nem lehetett volna teljes, ha a nők ki-maradnak belőle. Minden kerületben szerveztek egy-egy leányiskolát. Az iskola 3 osztályos volt. A női kézimunka tanítását kötelezővé tették. A tanítónők nagy része az atapitmánnyt élvező leányokból került ki, kiknek 6 évig kellett ezen hivatal-körben működniök. Voltak leányiskolák Pécsen, Pozsonyban, Pesten (ideköltöztek a váci angolkisasszonyok.)²⁾

Durván hatott II. József 1781-iki azon rendelete, melyben a német nyelvet tette a latin helyébe hivatalos nyelvvé. E tettét azzal indokolta, hogy a magyar nyelv fejletlen. A fejedelem-azzal ez a lelkicsinylő hangja figyelmeztető szótát volt a magyar írók számára, Hozzá is fogtak nyelvünk fejlesztéséhez. Az új magyar irodalmi nyelv előharcosai voltak a nyelv-újító Kazinczy Ferenc, Bessenyei, Báróczi, Baróti Szabó, Teleky József és Ádám, Dugonics András stb.

A cenzúra enyhítésével fellendült nyomdaiparunk.³⁾ A magyar ujságok kezdtek elszaporodni. Így a Magyar Hirmondó, Magyar Kurir, Magyar Mercurius, Bécsi Magyar Muzsa, Mindenés Gyűjtemény.

Érdekes kulturhistóriai jelenség volt a „Győri Olvasó Kabin-et”, melyben 150 darab magyar könyv volt.⁴⁾ A könyvtárusok számát meg lehetett olvasni.

Thália papnői ritkán szólaltak meg magyarul. Budán német színház járt. Ujdonság számba ment, midőn Voltáire Mohamedjét magyarul adták elő. Nagyszeben városa azzal az elhatározással építette „komédia házát”, hogy minden héten legalább egyszer magyar nyelven játszanak benne.⁵⁾ A szín-játszás nem emelkedett a műkedvelői foknál magasabbra.

6. Belügyi kormányzat, közigazgatás.

Jellemzés. Kormányzatára II. József rányomta egyénisége bélyegét. A kormányshékek gyermekei vol-

1) Ismerteti Kornis Gyula: I. m. 43-50. l.

2) Szilágyi Sándor: I. m. 339-340. l.

3) Pintér Jenő: Magyar Irodalomtörténet, I. k. 13-46. l.

4) Bécsi Magyar Kurir: 1789. 1321. l.

5) Magyar Hirmondó: 1785. 591. l. Bécsi Magyar Kurir 1788-60. l.

tak, ezek hivatalnokai pedig nevelők. Az apa és a nevelők között nem egyszer volt vélemény különbség. De az apa erős egyéniségével, ha kellett erőszakkal is keresztülvitte akaratát.

A monarcha egységes szellemű birodalom híve volt, kormányzékei is centralizáltak lettek. Mivel az uralkodó német volt, a hivatalok szelleme sem lehetett más. Nem tudta mi az a magyar alkotmány: a kancellári, helytartótanács s a többi kormányzékek eszközzé váltak kezében. A magyar történelmet sohasem tanulta meg igazán s innen eredt a megyékkel szemben tanusított állásfoglalása.¹⁾

Segítőtársait jól tudta megválogatni. Ő maga kötelességtudó, munkás, fáradhatatlan; nem is türhelett meg más hivatalnoki kart maga mellett.²⁾

A kancellária, helytartótanács és más hivatalok rendezésénél a központosító gondolat mellett ott látjuk a nagyszerű, kormányzásra termettségről tanuskodó elgondolását: elválasztani a politikai, gazdasági ügyeket az igazságszolgáltatástól.³⁾ Nagy haladást jelent ez a belügyi kormányzásunkban, mert eddig nálunk a belügyi kormányzás és közigazgatás majdnem egyenlő törvényhozással és törvénykezéssel.

Haladás észlelhető a kormányzékek belső szervezésében is. Az uralkodó törekvése az volt, hogy a legarravalóbb emberek legyenek a hivatalokban. De a kormányzékek mindezek ellenére sem tölthették be hivatásukat, mert nem voltak függetlenek s így nem voltak magyarok sem, mert magyarságuk jellegét épen a bécsi kormányzékektől való függetlenségük adhatta volna meg.⁴⁾

Kancellária. József császár a magy. kir. udvari kancelláriát a Magyar Korona tartományainak legfelsőbb kormányzékekévé tette. 1782. május 17-én a magyar kancelláriára ruházván a bécsi császári, királyi udvari kamara Magyarországra vonatkozó ügyeinek intézését.⁵⁾ Hivatalnokai számát is

1) V. ö. 1786. jul. Pálffy kancellárhoz irt levelet K. Josephs II. Briefe 99-101. l.

2) V. ö. 1786-ban Pálffy kancellárhoz irt levelét. 102-105. l. és 111-113. l. K. Josephs II. Briefe.

3) V. ö. 1786. jul-ban Pálffy kancellárhoz irt egyik levelét. K. Josephs II. Briefe 102-105. l.

4) T i m o n Á k o s : Magyar Alkotmány és Jogtörténet Bp. 1919. 683-84. l. : „magyar udvari kancelláriának hatáskörét és működésének rendjét I. Lipót 1690-ben kiadott utasításaiban állapította meg. Ezekből már világosan látjuk, hogy a magyar király főhatalmi jogainak gyakorlása a kancellária útján történik, mely mint udvari hivatal a többi udvari hivataloktól függetlenül jár el.” A helytartó-tanács „mint királyi tanács nem függ semmiféle udvari dicasteriumtól . . .”

5) Szlemenics P.: l. m. 55. l.

gyarapította egy másodalkancellár és négy udvari tanácsossal.¹⁾ Egységes kormányzás lévén a célja, 1782. augusztus 14-én egyesítette a magyar és erdélyi udvari kancelláriákat is.²⁾ 1783. március 22-én megszüntetvén a postaügyi főbizottságot, postaügy főigazgatóságául³⁾ hatáskörébe vonta. Ezután a kancellária volt a legfelsőbb igazgatási fóruma az egyházi, tanulmányi, építészeti bizottságoknak is, ugyyszintén azoknak is, amelyek körébe a 30-di és bankügyek tartoztak. 1785-ben teljesen közigazgatási kormányzattá alakította, megfosztván a törvényeségi ügyek főigazgatásától s a bírói parancsok kiadásától.⁴⁾ A kancellária nem intézkedhetett önkényesen a politikai és kamarai ügyek igazgatásában. A helytartótanács nélkül, sőt később a komissáriások véleményét is köteles volt kikérni.⁵⁾

Elnöke 1783-ban Eszterházy Ferenc, majd Pálffy Károly. Ez utóbbi nem mindig nyerte el József megegyezését.⁶⁾

Tanácsosai közül kitűnt Ürményi a nagy jogtudós, Keltz József, Izdenczy József és Pásztory Sándor, akit Kazinczy Ferenc annyira dicsért.⁷⁾

A helytartótanács. Ezt a kormányzékot 1783. júniusában reformálta át József császár. Ide kerültek az összes hatóságok felterjesztései, az ország hivatalaival közvetlenebbül érintkezhetett. Hatáskörébe jutottak lassan az egyházi tanulmányi, harmincad, gazdasági stb. bizottságok. 1785. március 26-án egyesítették vele a kamarát. Ugyanez évben rendőri megbízatásban részesült: a posta és tartományközbiztonsági felügyeletben.⁸⁾ Nem különben ez a kormányzék végezte a nemesség-vizsgálást is a törvényszékek helyett.⁹⁾ Hatásköre a legkisebb ügyekre is kiterjedt. Így felülvizsgálta, hogy vajjon a levágandó marhák egészségesek-e, a falusi kutak be vannak-e fedve, stb.¹⁰⁾

Tagjai között voltak protestánsok is, pl. báró Prónai László és Darvas.¹¹⁾ Tanácsosai között több főispánt találunk br. Mednyánszky János, Bachó János, Bruntzwick Antal

1) U. o.

2) U. o.

3) U. o.

4) U. o.

5) Kaiser Josephs II. Briefe 1786. jul. Pálffy kancellárhoz 1786-ban K. Josephs II. Briefe 111-113. l.

6) Pálffy kancellárhoz 1781-ban K. Josephs II. Briefe 111-113. l.

7) Kazinczy Ferenc: Pályám Emlékezete 74. l.

8) Szlemenics Pál: l. m. 55. l.

9) Szlemenics Pál: l. m. 65. l.

10) Bécsi Magyar Kurir 1788. 230. és 693. l.

11) Marczali Henrik: l. m. II. k. 241. l.

Splényi József stb. urakat. Elnöke 1785-ben gr. Nitzky Kristóf.¹⁾ Székhelye Buda.

A K a m a r a igazgatta a korona, kamarai, alapítványi s megürült egyházi birtokokat. Felügyelt a szab. kir. városok, jász-kun s hajdú kerületek gazdasági ügyeire. A helytartótanács gazdasági rendeleteit ő közvetítette a városi tanácshoz. 1785-ben a kamarai főhivatalt egyesítették a helytartótanács-csal. Kamarai hivatalok voltak az egyes kerületekben: u. n. kerületi kamarai helytartóságok. A hivatalok vezetői voltak a kir. tanácsosi című kamarai helytartók. Feleteseik: a helytartótanácsos és kir. biztos voltak. A többi hivatalnokok száma az egyes kerületekben lévő kamarai birtokok vagyonától függött.

V á r m e g y é k é s k e r ü l e t e k. II. József erősen érezte ellenszenvét a vármegyékkel. A magyar alkotmány ez ősi közigazgatási organizmusát rosszul értelmezte.²⁾ Mivel politikájába beilleszteni nem tudta, hozzáfogott lerombolásukhoz. Már 1784-ben eltiltotta, hogy a vármegyék egymás közt levelezzenek.³⁾ 1786-tól kezdve a vármegye nem maga választotta tisztviselőit.⁴⁾ Nem érintkezhetek közvetlenül a kancelláriával. Megszűntek a megyei közgyűlések.⁵⁾ Megfosztotta őket a Nos Universitás címtől s mint ilyenek többé nem jöhettek egybe országgyűlésre, mert mint írta Pálffy kancellárhoz, „a megyék egyes számok, amelyeknek röviden az a kötelességük, hogy az előbbi többes számnak (t. i. Nos Status Regni Hungariae) engedelmesskedjenek.” A megyei közigazgatás helyébe⁶⁾ a komissáriátust léptette. Az anyaországot Horvát, Dalmácia s Tórországgal együtt 10 kerületre osztotta. Ezek a komissáriátusok mindegyike több vármegyét foglalt

1) Magyar Hirmondó: 785. 491. 1.

2) A vármegyék életét és régi szereplését bővebben tárgyalja dr. O s v á t h G y u l a: A Vármegyei Autonomia és Vármegyei Tisztviselők 1848. Előtt; B i z á k i P u k y K á r o l y: Politikai avagy A' Magyarországi Tekintetes Nemes Vármegyék ... Pest. 1828.

3) Sz l e m e n i c s P á l: I. m. 58. 1.

4) K e r é k g y á r t ó Á r p á d: I. m. 196-197. 1.

5) O s v á t h G y u l a: I. m. 67. 1. A vármegyéket ezzel életfunkciójukban akasztotta meg a császár, mert, „A vármegye, mint önkormányzati test, mint élő organizmus külsőleg a vármegyei közgyűlésbe jelentkezett.”

6) A megyei közigazgatásban sok a kifogásolható. pl. 1782-ben Hont-megye csupán emberevés gyanuja miatt 115 cigányt ítél halálra. Szívesen sanyargatták a jobbágyokat; így az adminisztrornak a főbb tisztviselők a jobbágy ajándékával kedveskedtek. Hanyagul kezelték az aktákat. Olykor-olykor hiány mutatkozott a házipénztárban is. stb. M a r c z a l i H.: I. m. I. k. 275-277. 1.

magában és a kamarai és politikai ügyeket intézte.¹⁾

A komissáriátusok élén a komisszáriusok állottak. A császár maga választotta őket.²⁾ Segitőtársai voltak ők a monarchának. Nem kisebb feladatot rótt rájuk uruk, mint az egész közigazgatás átalakítását.³⁾ Ép ezért, e kényes és fontos állásba a legaraválóbbakat ültette.

Közvetítő szerepet játszottak a megyék és kormánytanács között. Felügyeletet gyakoroltak az egész megyei életre. Betekintést nyertek az alispán közvetítésével a megye naplóiba és fogalmazványaiába.⁴⁾ Ők döntöttek a megyei tisztviselők panaszaiiban. Megszüntették visszaéléseiket. A kormánytanács rendeleteiben és azok alkalmazásában változást indítványozhattak. Ők nevezték ki a megye tisztviselőit, az alispán kivételével.⁵⁾

A megye tisztviselői között a vezető most is a főispán maradt, bár névlegesen.⁶⁾ A megye tulajdonképeni vezetője az alispán volt: a király nevezte ki, hivatalát állandóvá tette, címe királyi tanácsos.⁷⁾ Hatásköre megfelelt a régi főispáni hatáskörnek, kisebb joggal, nagyobb kötelességgel. A helytartótanáccsal közvetlenül érintkezett. Tőle kapta a parancsokat, neki küldte jelentéseit.⁸⁾ Felettse a komisszárius volt, akinek a pontosan elkészített naplót bemutatta.

Fontos hivataluk volt még a szolgabíróknak. Be kellett járniok a megye különböző részeit s kihirdetni a királyi parancsokat s végrehajtásukra felügyelni. Kötelességük volt a népet az elnyomatás ellen védelmezni. Felügyeltek az adóbehajtásra, vigyáztak a rendre, a közbiztonságra. A legidősebb szolgabíró hatáskörébe tartozott a gyengélkedő vagy beteg alispánnak a helyettesítése.⁹⁾ A szolgabírókon kívül még sok más tisztviselője volt a megyének.

Jegyzők. József császár kedves hivatalnokai voltak a jegyzők. Ők voltak a népnek védelmezői. A jegyzői kar megteremtésével az volt a célja József császárnak, hogy rendeletei

1) A kerületek következők: Győri, pesti, nyitrai, pécsi, zág-rábi, nagyváradi, besztercebányai, kassai, temesi, munkácsi. Magyar Hirmondó 1785. 501-502. l.; Szlemenics Pál: l. m. 57. l. Johann Matthias Korabinszky Lexicon von Ungarn Presbourg 1786. k. végén közölt egykori térkép.

2) Josephs II. Briefe 106-110. l.

3) U. o.

4) V. ö. Pálffy kancellárhoz irt levelet 1786. júliusában 106-110. l.

5) V. ö. u. o.

6) Szlemenics Pál: l. m. 56-57. l.

7) Azelőtt a megye maga választotta.

8) Szlemenics Pál: l. m.

9) V. ö. Josephs II. Briefe Pálffy kancellárhoz 113-116. l.

a legalsóbb néprétegig is lejussanak. Minden szolgabíró mellett jegyző működött.¹⁾

Szabad királyi városok: a királyi biztos és megyék hatósága alá kerültek. Politikai és gazdasági ügyeiket a városi tanács intézte. Főbírájukat életfogytiglan a kir. biztos nevezte ki. Többi tisztviselőiket a polgárok választották a biztos jelöltjeiből.²⁾ Lakósaik szám-arányának megfelelően négy csoportba voltak osztva s ezen osztályokba való tartozás szerint kapták a tisztviselők fizetésüket.

Erdély közigazgatásilag egybekapcsoltatott Magyarországgal, A székek megszűntek és a császár a megyékbe olvasztotta őket.³⁾ A kamara ügyeit a gubernium intézte, úgyszintén a törvényszéki teendőket is.

A szepesi- és hajdúvárosok közigazgatási önállóságukat elvesztették.⁴⁾

Jászkunok területeit Pestmegyébe bekebelezték. Lakóhelyeiket kerületekre osztották, élükre kerületi kapitányokat állítottak.

Végeredményben valamint az egész birodalom, úgy Magyarország belügyi kormányzását is az államtanács őrizte ellen.

József Magyarország beligazgatásában tökéletes bürokratiát akart teremteni. Az állam élén áll a császár, mivel a legfőbb tisztviselő. A többi tisztviselőtől is, akárcsak önmagától, megkövetelte, hogy a közjó érdekében munkálkodjanak, mert különben nem érdemlik meg tiszti címüket, sem fizetésüket.⁵⁾ A magyar tisztviselők működésével nem volt megelégedve. A tisztviselők pedig elégedetlenek voltak a császár magyartalanságával. A tisztviselők közül kerültek ki legelkeseredettebb ellenségei. A császár sokat panaszkodott a magyar kormánysszékekre, eszméi megvalósításának akadályozóit látta bennük.⁶⁾

7. Hadügy, külügy.

Hazánk II. József, már előbb Mária Terézia uralkodása idejében, a katonai ügyek igazgatása tekintetében teljesen önállótlan volt. Az állam védelme volt az, mely látszólag közös érdekkörben fonta össze az egyugyanazon

1) Marczali H.: I. m. II. k. 447. I. III. k. 60. I.

2) Szlemenics Pál: I. m. 58. I.

3) Szlemenics Pál: I. m. 56-57. I. és 63. I.

4) Szlemenics Pál: I. m. 59. I.

5) Horváth Mihály: I. m. V. 316. I.

6) Adolf Beer: Wien Josephs II- Leopold und Kaunitz. József levele Kaunitzhoz 1786. júl. 16. Nagyszebenből 232-233. I.

uralkodóval rendelkező országokat. Az uralkodónak összbirodalma szempontjából központosított egy érdek lehetett az állam védelme, de az egyes önálló életet folytató országok szempontjából nem volt az. Így Magyarországból sem. Magyarország semmi hasznát nem látott II. József katonai dicsvágából. Az osztrák birodalom hatalmát representálhatta császárának ügyes diplomatiája, itt-ott elért hadisikerei. Nagyhatalmi állása megvédésére erre szüksége volt. Ezzel szemben Magyarországnak ilyen érdeke nem volt. Területe épségét veszély nem fenyegette, gazdasági érdeke egyenesen megkövetelte a békét. A hadügy az tehát, ahol szembetűnően más kíván a nemzet érdeke, mint amit uralkodójáé. Nem törődtek ezen merő ellentéttel, a magyar hadügyet is a bécsi Hofkriegsrath-ból, a főhadiparancsnokságból igazgatták.

A hadseregben a ruhától kezdve a vezényszóig minden német volt. A magyar katonaság magyarságát csupán sajátos katonai¹⁾ virtussága árulta el. A német vezényszó helyett jobb lett volna, ha a magyar katonának magyarul mondják, mert azt jobban megérte, még vitézebben tudta volna kötelességét teljesíteni. A magyar hadvezérek sokat fáradtak a magyar vezényszó behozataláért, de hiába.²⁾

Magyarország területén a végeken úgy nevezett katonai határőrvidékek³⁾ generalatus-ok voltak. Itt a katonai kormány polgári tekintetben is osztrák minta szerint dolgozott, bár e területek a Magyar Szent Korona testéhez tartoztak: Ilyenek 1. a Horvát-Szlavon, 2. bánáti (a temesvári Bánátban) 3. az erdélyi határok.

I. A) Horvát határ a Károly-városi és Varasdi tábornokságból.

a) A Károly-városi generalatushoz tartozott: A

1) V. ö. A Magyar Huszárok Vitézsége 1789. június 15-én. A Predeáli Sánc Védelménél. Vajna székely huszárszázados lélek-jelenléte. Hadtörténelmi Közlemények 1889. 163. I. II. évf. II. k; 1788-ban Moldvában Erdődy huszárezrednek huszársjai Fábry ezredes vezetése alatt diadalt arattak Ibrahim Nasir pasán. Hadtörténelmi Közlemények u. a. évf. 509-511. I.; 1789. augusztus 4.-én a mekádiai csatában kimondottan magyaroké a diadal. Hadtörténelmi Közlemények 1888. 144-147. I.; a Timok vize körül 1790. január 20.-án a bécsi főhaditanács jelentéséből is a magyarok vitézségét ismerjük meg. Hadtörténelmi Közlemények 1911. XII. évf. 337-342. I.

2) V. ö. Gréven, Pálffy, Károlyi, Nádasdy, Splényi gyalogezredek; Erdődi, Toscana, Splényi huszárezredek feliratait az 1790-91.-iki diétára. Bárczay Oszkár: A Hadügy Fejlődésének Története 568-574. I.

likai I. sz. határezred törzsállomása : Goszpic (12. század).

2. Otokaki II. sz. határezred. törzsállomása : Otokák. (12. század.

3. Ogulini III. sz. határezred, törzsállomása : Ogulin. (12. század.)

4. Szlunyji IV. sz. határezred, törzsállomása : Szlunyji. (12. század a zúंबरáki kerülettel.)

b) V a r a s d i g e n e r a l i t u s :

1. Varasd-Kőrösi V. sz. határezred, törzsállomása : Belovár. (12. század.)

2. Varasd-Gjurgjevaci VI. sz. határezred. törzsállomása : Belovár.

1. X. sz. bánsági határezred, törzsállomása : Petrinia. (12. század.)

2. XI. sz. bánsági határezred, törzsállomása : Glina. (12. század.)

B) A Szlavon-királyság területén :

a) bródi VII. sz. határezred (16. század.) törzsállomása : Vinkovce.

b) Gradiskai VIII. sz. határezred, törzsállomása : Uj-Gradiska.

c) Pétervárad IX. sz. határezred (16. század), Csajkás zászlóalj (4. század) törzsállomása : Titel,

II. A bánáti határ :

a) Németbánáti XII. sz. gyalogezred, törzsállomása : Pancsova.

b) Olohu-Illyér XIII. sz. határezred (zupániai 16. század), törzsállomása : Karánsebes.

III. Erdélyi határ :

a) Székely XIV. sz. határezred, törzsállomása. Csikszereda.

b) Székely XV. sz. határezred, törzsállomása : Kézdivásárhely.

a) Oláh XVI. sz. határezred, törzsállomása : Orláth,

b) Oláh XVIII. sz. határezred, törzsállomása : Naszód.¹⁾

A határezredek az ország belsejében állomásozó nagyszámú magyar gyalog- és huszárezredek egészítették ki. Így Pozsonymegyében Ferdinánd főherceg-ezred; Fehér-megyében Battyányi Ádám-ezred; Pest-megyében Gyulay Sándor-ezred; Sáros-megyében Preyzách-ezred; Abaúj-megyében D'Alton-ezred; Csongrád-megyében Károlyi-ezred; Zólyom-megyében Eszterházy Miklós-ezred stb.

A magyar hadszervezet az 1785. VIII. t.-c. alapján nyugodott. A hadsereg hazai és idegen zsoldosokból állott²⁾, a nemesi csoportokra, ha szükség kívánta, számíthatott

1) Hadtörténelmi Közlemények 1917. XVIII. évf. 177-181. l.

2) Az akkori magyar hadseregbe 5 láb 3 hüvelyknél kisebb embert nem vehettek fel. Szilágyi S.: l. m. 448. l.

az uralkodó. A katonaaállítás jog a rendké volt, a császár mégis önkényesen szedte a vármegyéből az ujoncokat, a törvényekben előírt contributiót és subsidiumot sohasem állapította meg a rendekkel. A megyegyűlések szigorúan a törvényes forma szerinti ujonc-állítás szigorú betartását követelték (1787). A követelésekre erőszak volt a válasz: a királyi komissáriusok végezték a kotonaszedést. 1788-iki szerencsétlen hadjárat óta a magyar ezredek kiegészítésére havonként 400 ujoncot követelt.¹⁾ A katonák eltartására és élelmezésére 1786-ban 500.000 forinttal toldotta meg a hadiadót a deperditák megváltás a fejében a császár.²⁾ A katonák élelmezésére szükséges gabona-mennyiséget Magyarországtól követelte. 1788. május 8-iki rendeletében e gabonamennyiség $\frac{2}{3}$ -ad részét piaci féláron vette el a néptől. A kincstár azonban ennek is csak felét fizette ki, a másik fele 3 és fél százalék kamatra³⁾ követelés-képen fennmaradt. Mindezek a terhek a jobbágv vállát nyomták. Ezenkívül kézinapszámmal és fuvarral is tartozott a jobbágyság.

A háboru ideje alatt állandó volt a panasz a drágaság és nyomor miatt.⁴⁾ Ezek ellenére is lovagiasan segítette a nemzet a királyt.⁵⁾

A császár állandóan törődött katonái szellemi életének fejlesztésével. Telen írni, olvasni tanították őket.⁶⁾ Sőt a német nyelvbe is bevezette őket. Gondoskodott otthon maradt feleségeikről és gyermekeikről. Már mint társuralkodó 1778. február 28-án a magyar királyi kancelláriához küldött leiratában intézkedett, hogy a tisztek otthon maradt feleségei ingyen szállást, az altiszteké (ör mesterektől lefelé) és közkatonák feleségei pedig az ingyen szálláson kívül napi egy porció kenyeret kapjanak. E segélyhez később fa és gyertyaadomány is járult.⁷⁾

Kezdetben a katonák gyermekei részére külön iskolák voltak, de 1782-be ezeket megszüntették. Ezentúl a katonagyerekek is rendes iskolába jártak, de könyvsegélyben részesültek.⁸⁾

A kiszolgált katongság asiluma Erdély lett. Fizetésüket a császár meghagyta.⁹⁾

A hadsereg belső élete a császári hadseregével azonos.

1) Horváth Mihály: l. m. V. k.413-414. l.

2) Kerékgyártó Árpád: l. m. V. k. 202-203. l.

3) Kerékgyártó Árpád: l. m. V. k. 211-212. l.

4) Bécsi Magyar Kurir 1789-90. évfolyamokban.

5) Bécsi Magyar Kurir 1790. 68-69. l.

6) Magyar Hirmondó 1782. 125. l. és 142. l.

7) Hadtörténelmi Közlemények 1915. XVI. évf. 397-403. l.

8) Magyar Hirmondó: 1782. 142. l. 587. l. 685. l.; 1785. 665-666. l.

9) Magyar Hirmondó: 1781. 705. l.

Minta a porosz hadsereg. A király katonai mintaképe II. Frigyes. Az ő példájára járja be az országot, őrzi ellen személyesen hadseregét.¹⁾ Hadgyakorlatokat tart és ebben nem akadályozza meg őt semmiféle időjárás. Porosz mintára megkezdí az Osztrák-Magyar monarchia katonai térkepelését. (1765—1785.)

A katonák felszerelése elég jó volt. Taktikájuk óvatos elővigyázatosságban, kémlelésben, lassu készülődésben merült ki, ott is ahol gyors munkára lett volna szükség. Az elővédet rendszerint a magyar lovasság képezte.²⁾ A katonák vitézségét kitüntetésekkel jutalmazták.³⁾

Mint tudjuk II. József 1788-ban a török ellen háborút indított. A háborút nem kívánta sem a császár, sem a birodalom érdeke. Tulajdonképpen II. Katalinnal való szövetsége sodorta a monarchát e hadjáratba.⁴⁾ Az előjelek kedvezőek voltak: volt 300.000 katona, meghalt a félelmetes porosz ellenfél II. Frigyes, Franciaországban a királyné Mária Antoinette, az osztrák császár nővére. A háború még sem sikerült.⁵⁾ Nemcsak a csatát vesztette el a császár, hanem előbbi hatalmi állását is. Ausztria gyengeségét látta a porosz király, II. Frigyes Vilmos ezért barátságba lépett Angliával, közeledett a portához, lázította a lengyeleket a szövetséges Oroszország ellen, szította Belgiumot, tüzelte a forrongó Magyarországot.⁶⁾ Ez a szerencsétlen hadjárat végzetesen hatott birodalma sorsára, tönkre tette alkotásait.

8. Adó és pénzügy.

Adó. II. József Magyarországon az adórendszert teljesen fiziokrata alapon akarta szervezni. A fiziokraták tanításai földművelő országokra vonatkoznak, tehát igen jól illettek Magyarországra. A fiziokraták azt tanították, „hogy a fejedelem ne tévessze soha szem elől, hogy a föld a javak

1) Magyar Hirmondó: 1781. 544. l. 547. l.

2) Hadtörténelmi Közlemények 1889. II. évf. II. k. 507-509. l.

3) Bécsi Magyar Kurir 1789.

4) Krim félsziget birtoklása végett.

5) Lacy túlóvatos taktikája miatt semmi eredményt sem tudtak elérni. Hadik, Lacy utóda igen öreg volt már. Laudon későn jutott a fővezérséghez.

6) Magyarországi békéltetlenkedők 1788. óta állandóan összekötetésben voltak a berlini kabinéttal. Nagy szerepe volt br. Hompesch-nek ebben. L. Budapesti Szemle 1896. 229. sz. Wertheimer Ede: Bárá Hompesch és II. József 1-22. l.

egyetlen forrása¹⁾“, azaz egyedüli értékforrás. Épen ezért csak a földbirtokos jövedelmére lehet igazságosan adót kivetni. Az igazságos adó feltétele, „hogy ne legyen romboló vagy a nemzeti jövedelem összességéhez aránytalan. Fokozása kövesse a jövedelem öregbedését; vetessék egyedül az ingatlan tiszta hozadékára.“²⁾ Ezen tanításokat alkalmazta II. József Magyarországra elgondolt adótervében: „A Statusban csak azon adózások a valóban legigazságosabbak s legkevésbé nyomók, melyeknek a föld s annak területi s gyümölcsözési aránya szolgál mértékül.“ ezért az adókulcs legyen „a folyópiaci ár szerint kiszámítandó telekterméki jövedelem.“³⁾ Még tovább ment, amennyiben az országban nemest és nem nemest egyaránt meg akart adóztatni, mert ha ezt nem tenné, nem lenne egységes piaci ár: Az adómentes nemesek ugyanis olcsóbban árulhatnák terményeiket, mint az adózó jobbágy. Tehát az igazságos adóalaphoz a nemeseknek megadóztatása is szükséges.⁴⁾ az adót, hogy arányosan vethesse ki, elrendelte a népszámlálást a földművesek részére. Az előbbi 1784. aug., az utóbbit 1786-tól kezdve végrehajtotta.⁵⁾ Végeredményben mindezek az intézkedések csak tervek maradtak az adózás téren. Mint tudjuk nem váltak valóra elgondolásai. Csupán a deperditák megváltását valósította meg.⁶⁾ A megváltásért 500.000 forintot kért, ezenkívül 120.000 forint szállaspénzt.⁷⁾

Uralkodása alatt továbbra is a régi adózási módszer dívott. A megye által meghatározott porták s az egyes községektől megállapított díjak szerint fizették az adót,

Az adók nemei: hadi- és házi-adó. A házi adót a megyei önkormányzat fentartására fordították. Ez az adó általában növekedett:

1) Fényvessy A.: Quesnay és Turgot munkáiból fordítások 4. l.

2) Fényvessy A.: l. m. 5. l.

3) Fényes Elek: Magyarország Statisztikája 1. k. 236-241. l. II. Józsefnek Pálffy kancellárhoz írt levele 1780. dec. 30-án.

4) U. o.

5) Szlemenics P.: l. m. 61. l.

6) „Deperditák alatt értették azt az adózást, melyet azért kellett teljesíteni, hogy — hadsereg részére felajánlott segélyek (subsidiумok) terménybeli szolgáltatásainak a Mária Terézia korában megállapított válság-árai s a folyó piaci árak közötti különbsége kiegyenlítették.“ Gaál Jenő: Berzeviczy Gergely Élete És Művei II. r. 131. l.

7) Schwartner Márton: Statisztik des Königreichs Ungarn II. u. III. Theil 339. l.

1780-ban 1,114.956 R. forint 55 kr.

1785-ben 1,447.926 „ 56 „

1787-ben 2,064.598 „ 58 „

a deperdita-válsággal együtt,)

A Magyarország évi adója Horvát és Felső-Szlavoniával, valamint az 1782-ben egyesített három temesi megyével együtt 4.392.911 R. forint 53 9/16 krajcár.²⁾

Magyarországból jövedelmi források között szerepelnek a regalék: 1789 ben háromszorosára emelték a só árát. Méter-mázsánként 1 forintról 3 forintra.³⁾ A dohány 1783 óta szépen jövedelmezett, a nevezett évben 2.838.108 forintot vettek⁴⁾ be. Az érc- és bányákból 1783-ban netto 1,096.400 forint 32 6/8 kr. volt a bevétel. Regalékhoz tartoztak továbbá a posta, zsidók tolleráns taksája, lottó, ujság, puder és festék.

A porták és dikák nem voltak egyenletesek. Az Ausztriával szomszédos vármegyékben, a felvidéki megyékben, továbbá Zólyomban, Hontban, Barsban, Máramarosban, Szatmárban számosabbak voltak, mint az Alföldön és Dunántúlon.⁵⁾

Jólfizető megyék voltak: Sopron, Pécs, Buda, Debrecen, Szerém. Teljesen adóhátralék nélküli volt a három temesi megye. Rosszul fizettek: Gömör, Pozsony, Nyitra megyék.⁶⁾ A szab. kir. városok átlag csak annyi adót fizettek, mint a vidéki jobbágság.

1786-ban a hadi- és háziadót egybe vette a császár. Kezelésükre minden kerületben egy fő, minden megyében egy alpenztárnokot és ellenőrt, a járásokban adószedőket

1) Gaal Jenő: Berzeviczy Gergely Élete És Művei Második rész II. 137. l.

2) Marczali H.: I. m. I. k. 65. l.

3) Magyar Hirmondó: 1782. 400. l. és Bécsi Magyar Kurir: 1789. 1360. l. A só-adást bérbeadták árverésen a legtöbbet ígérőnek. 1789-ben Óbudán volt ilyen só-bérlet-árverés. A kamara prefektusa árverezett. A só jövedelem maga 1780-ban 3,489,957, majdnem annyi, mint az országgyűlés által megszavazott adó v. ö. Marczali H.: I. m. I. k. 321-322. l.

4) Szepessy Mihály: Ausztria Birodalmi Adórendszere. Pest 1867. 115. l.

5) Marczali Henrik: I. m. I. k. 67-70. l.; 1784/85. évről van egy porta és dika-összeírásunk Magyarország, Horvátország és Szlavonország megyéiről: „a régi dika összeírás 95 rovata 5 általánosra tömörítettik annak jelzésével, hogy ebből a törvényhatóságok ugyanazon évben mennyit fizetnek a hadi, és mennyit a házipénztárba. Kitűnik belőle, hogy a különböző törvényhatóságokban mennyiben áll ép egy dika, valamint kitűnik a dikák roppant különbsége is, mely az egyéni kivetésnél nagy eltéréseket von maga után.” Gaal Jenő: I. m. II. r. 141. l.

6) Marczali H.: I. m. I. k. 70-73. l.

nevezett ki. A számadásokra a kir. főszámvevői hivatal ügyelt fel.¹⁾ A háromnegyed rész adót a téli félévben, többi a nyáriiban kellett befizetni.²⁾ Jólehet az adó nem volt sok, a népre mégis nagy teherként nehezedett, mert nem tudott pénzt előteremteni, amiből adóját kifizethette volna.³⁾ Horvátország élvezte még ekkor is a II. Ulászlótól kapott adó kiváltságot, csak a kontribúció felét fizette.⁴⁾

Vám. A vámrendszerének tanítói is a fiziokraták voltak.⁵⁾ Már Mária Teréziánál is fellépett a prohibitív vámrendszer, de azon céllal, hogy Magyarország közvetve vegye ki a maga terhet az örökös tartományokéból. II. József Magyarországot már teljesen összbirodalma érdekének vetette alá. Isolirung System-ot 1782. augusztus 27-én azért léptette életbe, hogy Ausztria gyáripárát felvirágoztassa. Ezen vámrendszerben eltiltotta a külföldi cikkek Ausztriába vitelét. Hogy ennek a gyáripára jól kifejlődhessék, birodalma kebelében keresett gyarmatot, ez volt Magyarország, melyben elősegítette a földművelést, hogy olcsón és bőségesen szállítsa a nyersterményeket Ausztriából. Eltiltotta a nyerstermények külföldre kivitelét, Hazánkat tette az osztrák iparcikkek biztos piacává. Ausztriából Magyarországra szállított osztrák áru után semmit vagy csak igen csekély vámot kellett fizetni. Ezzel szemben Magyarországból Ausztriába vitt magyar iparcikkek váma egyenlő volt a külföldivel. Meggátolta azoknak a mezőgazdasági cikkeinknek értékesítését is, amelyeket Ausztriában természetek. Például a borkivitelünket csak akkor engedélyezte, ha a magyar bor semmi okból sem volt versenytársa az osztráknak.⁶⁾

Vámtarifák. Magyarországból Ausztriába a kiviteli vám 1 és $\frac{1}{2}$ százalék. A külföldről Ausztriába vitt cikkek után 10-20 százalék. A belföldi cikkekért 5 százalék. Egyes cikkeknel több vámot fizetett a bevitelnél Magyarország, mint Ausztria. Ilyen cikkek voltak: a cukor, hering, indigó.⁶⁾ Némely cikkeknek, például a selyemnek Magyarországra való beviteli váma oly magas volt, hogy ha utána az Ausztrián keresztüli tranzitvámot is fizették volna, még akkor is kevesebb került, mintha egyenesen Magyarországra hozzák be.

A magyar áruk csak akkor élveztek valamelyes kedvezményt, ha Ausztriának vagy valamely tartományának szükség-

1) Kerékgyártó Árpád: l. m. V. k. 107. l.

2) Marczali H.: l. m. l. k. 73. l.

3) Marczali H.: l. m. u. o.

4) Marczali H.: l. m. II. k. 67. l.

5) Horváth M.: l. m. V. k. 398-409. l.; Fényes Elek: l. m. 231 l.

6) 1 q cukor bevitele Ausztriába	20 f.	Magyarországra	21 f.
1 tonna hering "	4.24 f.	"	5 "
1 q indigó	10.5 f.	"	13 "

Marczali H.: l. m. 83-85. l. l. k.

gük volt reájuk.¹⁾ Pl. midőn 1781-ben Erdélynek gabona kellett, vagy 1782-ben Galicsbnak.

Hitel. Budán Főtelekkönyvi Hivatalt állítottak fel 1787. E hivatalnak be kellett jelenteni a birtokváltozást, örökvallást és beláblázást.²⁾ Ugyanekkor rendezte bizonyos mértékben az iparügyet is.

Kincstár. II. József egyike volt a legtakarékosabb fedelmeknek. Személyi kiadása és udvartartása kevésbe került.³⁾ A felesleges kiadásoktól men'esítette a kincstárt. Rendezte a nyugdíjat is (1781. ápr. 3.)⁴⁾ Teljes nyugdíjat csak 40 éven felüli szolgálat után engedélyezett. Ilyen gazdálkodás mellett a császári, királyi fiskus állapota folytonosan kezdett javulni. 1786-ban 88.000.000 volt a bevétel, a kiadás pedig 85.000.000. De ez a jólétbe szökő javulás nem tartott sokáig. Jött a török háború. Három év alatt 218 milliót kellett kiadni. Így történt, hogy utóda II. Lipót ismét üres kincstárt talált, 370 millió adóssággal.⁵⁾

Pénznemek: Az arany pénzek közt a körmöci arany s a körmöci arannyal egyenlő értékű nagybányai arany járta.⁶⁾ Ezen utóbbi a pénznemnek egyik oldalán 1781-ig magyarországi Boldogasszonynak, a másikon a király állóképe volt látható: N. B. betűkkel. A körmöci-arany egyik oldalán viszont a császár mellképe, a másik oldalon a római császári birodalom sas címere ragyogott. Értékük: az egyes arany, 4 R. forint és 18 kr., a kettős arany 8 R. forint 36 kr.⁷⁾

Ezüst pénzek voltak: a Máriás-tallér. Finomsága 13 latt és 4 semer. Értéke 2 forint. Kisebb ezüst pénz volt 20 a krajcáros ezüst. Finomságuk 9 latt és 6 semer. Voltak még forgalomban egész és fél forintosok, 17 krajcáros és 2 krajcáros darabok, 1 és fél krajcáros darabok, vagy polturák.

A bramanti vagy koronás tallérokat 1789-ben hozta be József császár. Finomságuk 14 latt és 17 félsemer. Értékük 2 forint 16 kr. Előlapjukon II. József mellékképe, hátlapjukon az Andráskereszt díszelgett. Ennek a hátulsó oldalnak felső negyedében a császári korona, oldalt a két királyi korona s az alsónegyedében az aranygyapjas rend jelvénye.⁸⁾ Nem vetették

1) Magyar Hirmondó: 1782. 73. l. A vámot és a harmincadokat felére engedte a császár azon áruktól, nevezetesen a gabonától, melyet Magyarországból német tartományokba szokták vinni.

2) Szlemenics Pál: l. m. 61. l.

3) Magyar Hirmondó: 1781. 186. l.

4) Kerékgyártó Árpád: l. m. 154. l.

5) Mitrofanov: l. m. 406-410. l.

6) Ereky Alfonz: Merték, Súly és Pénzismeret 121. l. Finomságuk 23 karát és 9 semer.

7) Magyar Hirmondó 1781. 622-623. l.; Ereky Alfonz: l. m. 167. l. A R. forint = 60 kr.

8) Ereky A.: l. m. 167-168. l. Bécsi Magyar Kurir 1788. 126. l.

meg a hollandi forintot sem, melynek értéke 4 fr. 26 kr.¹⁾

R é z p é n z e k : voltak 1 krajcárosok és fél krajcárosok.

1 q rézből vertek 1781-ben 120 forintot.²⁾ Az ércpénzen kívül papírpénz is volt forgalomban.³⁾ Az összes pénz- és gazdasági ügyek a kamara hatáskörébe tartoztak, amint azt a belügyi és közigazgatási fejezetben, fentebb elmondottuk.

9. Gazdasági élet: Földművelés, Ipar, Kereskedelem.

Földművelés. II. József uralkodásának kezdetén a földművelésben még a régi divat járta. Sok helyen csak egyszer szántottak, így például a Tiszán és Kőrösön tul.⁴⁾ Ez az egyszeri szántás a török kiűzése utáni időkből maradt fenn. Az első települőknek ugyanis elég volt egyszer szántani „a vértől trágyázott kövér földben”, de azóta a föld már megsoványodott, a szokás megmaradt.⁵⁾ Ez rossz földművelési rendszer volt az oka, hogy a parasztnak nem volt a „fundamentomos, jó gazdaságbéli természeti ismeretsége.”⁶⁾ Irtóztolt minden ujitástól. Ugarföldet nem hagyott. Nem azért, mert sajnálta volna erre a célra a földet, hanem inkább azért, mert félt a munkától: t. i. az ugaron hagyott földet többször kell felszántani.⁷⁾ Rosszul osztotta be a paraszt az idejét is.⁸⁾ Bár sok gabonát termesztett, alig találkozunk őszi vetéssel.⁹⁾ Helytelen földművelési eljáráshoz elemi csapások is járultak. Jött egy fagy, vagy kiöntöttek a szabályozatlan folyók és oda lett a paraszt gazda reménysége. Gyakori volt a sáskajárás is.¹⁰⁾ Nem csoda ha gyakori volt az éhség. Főképen a terméketlen területek szenvedtek sokat az éhségtől. Ezekre ugyanis a rossz közlekedési viszonyok miatt nem tudtak élelmet szállítani.

1) Bécsi Magyar Kurir : u. o.

2) Magyar Hirmondó : 1781. 381. l.

3) Magyar Hirmondó : 1785. 583. l.

4) Magyar Hirmondó : 1781. 242. l.

5) U. o. : A rossz szántás miatt panaszkodik T e s c h e d i c k S á m u e l : l. m. 125. l.

6) T h e s e h e d i c k S. : l. m.

7) T h e s c h e d i c k S á m u e l : l. m. 126-128. l.

8) T h e s c h e d i c k S á m u e l : l. m. 124. l. pl. a marhákat szt. György napjáig is kinhagyták a legelőn. A lelegelt kaszáló épen akkorára nőtt meg, mire beért a gabona. A paraszt most nem tudta, hogy arasson-e előbb vagy kaszáljon.

9) M a r c z a l i H. : l. m. l. k. 96-97. l. Magyar Hirmondó .11. l. 1781: Itt említve van, hogy Erdélyben vetettek őszi-buzát.

10) Magyar Hirmondó kötetek : Teschedick S. : l. m. 116. l.

A földművelés csak lassan tudta elhódítani a baromfitegyesztéstől a talajt. Egy 1780-iki kimutatás példázza, hogy milyen tekintélyes területek voltak még a legelők: 1.484.962 hold. Szántóföld ezzel szemben 4.089.525 hold, a szőlő pedig csak 57.941 hold.¹⁾ Az említett legelőterület jobbágyi kézen volt; mennyi lehetett a nemesek kezén,

II. József császárnak a földművelésre vonatkozó intézkedéseinek végrehajtója volt Theschédickis. A császár kívánságának megfelelően minél több területet akart földművelés alá venni. 1781-ben lecsapoltatta a Hanságot.²⁾ A szikes területeket megtermékenyítette (különösen Békésben)³⁾ Gondja volt a megművelés módjának megváltoztatására is.⁴⁾ A növényeket nemesítette. Vetőmagot osztatott szét. Minden erejével azon volt, hogy az országban minden művelhető földterület be legyen vetve.⁵⁾

A mezőgazdasági termények ugyanazok, mint voltak József korát megelőzően. Néhány ipari, kereskedelmi célt szolgáló növény termelése azonban intenzívebbé⁶⁾ vált. Így a dohányé. A császár a termelőknek kitűnő dohánymagot szálaltított. Így aztán a magyar dohány elhíresedett.⁷⁾ Nekilendült a az indigó termesztés, ugyszintén a len és kender is.⁸⁾ Megkedveltette a burgonya termelését is, a temesvidéken⁹⁾ pedig próbálkoztak rizs ültetvényekkel. Termelték a gyapotot is.¹⁰⁾ Ezekkel szemben a kertli növények művelése és ápolása kezd alább hagyni.

Erdélyben bizonyos tatárkenyért vagy tátorját, oláhul lip-

1) Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle: 1895. II. évf. „Magyarország Adófizető Jobbágynak Kezénlevő Szántóföldek, Rétek és Szőlők Kimutatása Az 1780. évi Urbéri Tabellák Alapján” 242-243. 1.

2) Magyar Hirmondó: 1781. 86. 1.

3) Magyar Hirmondó: 1782. 757. 1.

4) A szántóföldet háromnyomásra kell osztani, nem pedig, mint előbb, kettőre. Egyenesen szántsanak, ne hagyjanak gödröket, irtsák ki a gázt. Marczali Henrik: I. m. III. k. 403. 1.

5) Bécsi Magyar Kurir: 1788. 344-345. 1.

6) 1781. 377. 1. Magyar Hirmondó: Marczali Henrik: I. m. I. k. 98. 1. a hivatalos kimutatás szerint 1780-ban 897.000 f. 1781-ben 818.000 f.

volt dohányból a jövedelem.

7) Fényes Elek: I. m. 155. 1. II. József Nais fiumei kereskedővel vizsgálhatta meg a magyar dohányt, ez a burnót-készítést vette figyelembe, legkiválóbbnak találta a tolnai, pécsi és muraközi.

8) Fényes Elek: 147-151. 1.

9) Magyar Hirmondó: 1781. 44. 1. 1780-ban az aratás 1700 pozsonyi mérőnél többet mutatott.

10) Theschédick Samuel: I. m. 206-207. 1.

pánt termeltek, melynek gyökerét megsütötték és ették.¹⁾

A b a r o m t e n y é s z t é s a nagy legelők ellenére sem volt elsőrangú. A legelők csak nagy területűek voltak, de minőségük rossz volt.²⁾ Hasonló állapotban volt az istálózás is.³⁾ Az állami lótenyésztés Mezőhegyesen folyt 1785-ig kincstári kezelés alatt állott, ekkor egy katonai ménésintézetnek adták át.⁴⁾ A paraszt lovai általában gyengék voltak, a száraz malmokkal agyon nyomorították őket.⁵⁾

A prohibitív vám fellendítette a juhtenyésztést.⁶⁾ A kevés számú pásztor nép azonban felületes volt. Fáradozott II. József császár a selyemhernyótenyésztés meghonosításán is. Munkásságnak csak kevés eredményt tudott felmutatni.⁷⁾ A méhészet is neki lendült.⁸⁾

Ipar. „Hogy az idegen Fabiják s kézimunkák a' mi pénzünket a Országból kizsarolják, az az egész Világnál tudva vagyon . . . ,” kesereg Theschedick Sámuel⁹⁾ Iparunk bár háziipari jelleget öltött,¹⁰⁾ volt mégis néhány jeles iparascsaládunk is, egy Besztercebányán a Krumm óráscsalád.¹¹⁾ Nagyobb hírnévnek örvendett szesz és sajtiparunk.¹²⁾ A nyersvasat 1781-ben dolgozták föl először Dombon, Máramaros megyében, sarlót készítettek.¹³⁾ Erdély ipara még gyarlóbb volt.¹⁴⁾

Kereskedelem. A b e l f ő l d i kereskedelem elég élénknek mondható Magyarország egyes vidékein ugyanis más és más javakat termeltek. Ezeket a javakat vásárokon cserélték ki. Főemporiumok voltak: Pest, a hajók kikötőhelye, Debrecen, a Tiszai részek középpontja, itt ment keresztül Szerbia- és

1) Magyar Hirmondó : 1781. 470. l.

2) Theschedick S. l. m. 120. l.

3) Theschedick S. : 129-133. l.

4) Fényes Elek : l. m. 164-165. l.

5) Theschedick S. : l. m. 114-115. l.

6) Fényes Elek : l. m. 171. l. Magyar Hirmondó : 1785. 448. l.

7) Magyar Hirmondó kötetei. Fényes Elek : l. m. 184-185. l.

8) Magyar Hirmondó kötetei.

9) l. m. 209-210. l.

10) Schwartzner szerint a XVIII. sz. magyar ipar nem volt sokkal hátrább a szomszédos Morva- Cseh ipartól.

11) Szabolcs Ferenc : Órásiparunk multjából : Magyar Ipatörténet 57-58. l. V. évf.

12) Magyar Hirmondó : 1781. 601. l. Magyar Hirmondó : 1782. 46-47. l.

13) Magyar Hirmondó : 1781. 270. l.

14) A helytartó-tanács parancsára a guberniumtól készített 1792-iki kimutatás klapján. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle lll. évf. 1806. 217-231. l. K. Karlovsky Endre : Erdély-Ipara a XVIII. sz. végén.

Boszniából Felső-Magyarországban irányuló sertéskereskedelem. Főcikkei voltak : Bőr, dohány, különféle posztó, vászon, cserépedény. Sopron a szarvasmarha gabonát árultak. Szege-den, Aradon, híres volt a marhavásár. A horváth kereskedők Nagykanizsára hajtották marháikat.¹⁾ A vásárok fontosak voltak. A kereskedők szorgalmasan látogatták, türték a fáradságot s a rossz utak viszontagságait. A fuvardijak magasak voltak, Pozsonytól Kecskemétiig oda-vissza 130 forintban került az út.²⁾ A kereskedelem lebonyolítói között találjuk a házalókat. Árva-Turóc-Zólyom tótjainak József császár szabad mozgást adott. Rótták is szerteszéjjél az országban a sáfrányt gyolcsot és más egyebet.

A parasztok a közeli városba, legtöbbször ez a közeli város 10-12 mérföldnyire volt, vitték a gabonát, tejtermékeket és zsírt. Nagy hasznuk ezekből nem volt, mert a hosszú út sok időbe került és otthon abba maradt a munkája. Ezekhez járult, hogy eltörött a kocsija s annak megcsináltatása legtöbbször lelemészlette a hasznát.³⁾

K i v i t e l i c i k k e i n k voltak : a bor, gabona, szarvasmarha, sertés, juh, gyapju, dohány. A bor kivitele megcsappant midőn József császár harmincadokkal sujtotta.⁴⁾ Gabonánkat különösen az osztráktartományokba és Olaszországba vitték.⁵⁾ A marhakereskedéssel elsősorban a mezőhegyesi intézet igazgatósága, továbbá győri és soproni mészárosok foglalkoztak.

Kiviteli kereskedelmünk mondhatni állandóan passzív volt. Nyersanyagunk kiviteli értébe nem fedezte kész ipari szükségleteink behozatali értékét.

A kereskedelem terén kivételes hely illette Fiumét. József császár ugyanis a tengeri kereskedelem kifejlesztésén fáradozott. Ezért rendbe hozatta az odavezető utakat és építette az új József utat. Ezenfelül kiváltságokban is részesítette. Így 1782-ben, a Trieszt által élvezett rév és vámkiváltságban.⁶⁾ Iparát is fejlesztette. Így például a Fiumei Nádmészkesztő Társaságnak elengedte az új marhavan felét, hogy ez besózott hussal élénkebb kereskedést üzhessen.⁷⁾ A nádmészkeszi-

1) K e r e k e s G y ö r g y : A Kereskedelem Története 110-112. l.

2) S z t u d i n k a F e r e n c : A Régi Pozsonyi Kereskedők Története : Magyar Ipartörténet I. k. 75-81. l.

3) T h e s c h e d i c k S. : I. m. 204. l.

4) F é n y e s E l e k : I. m. 135-143. l. ; Magyar Gazdasági Történelemi Szemle 1889. VI. évf. 164. l.

5) K e r e k e s G y ö r g y : I. m. 106-107. l. ; a kivitelről részletes táblázat M a r c z a l i H. : I. k. 98. l.

6) K e r e k e s G y ö r g y : I. m. 104-105. l. Magyar Hirmondó : 1782. 191. l.

7) Magyar Hirmondó 1782. 695. l.

tés fel virágzott a magyar tengerpart fővárosában. A besózott hus pedig jól jövedelmezett.¹⁾

K ü l k e r e s k e d e l e m . mivel nyugat felé az elszigetelési vám miatt nem irányulhatott. József császár tehát kelet felé a Duna-Fekete tenger irányában menő kereskedelmi vonal fenntartására törekedett. Ebbeli törekvéseinek útjában állottak a törökök. Ezért 1784. február 24-én Sined-Szerződést kötötte velük. Ennek értelmében Osmán-népe minden akadályt elhárít a vízi és szárazföldi közlekedés elől, sőt a magyar és osztrák kereskedőket az orosz kereskedőknek megadott kedvezményben részesíti.²⁾ Gollner Bálint volt az első és egyuttal utolsó vállalkozó. mert igyekezete a törökök csatládsága miatt nem sikerült.³⁾

Kereskedelmi társaságok voltak a Boltse-féle vállalat 1782-ben. Ez főleg hollandi tőkével dolgozott. Európa 21 fontosabb helyén volt ügynöksége. Ugyanez évben Proli Károly Kína- és Afrikára nyert kizárólagos kereskedelmi jogot. Az indiai kereskedő társaság összeköttetésben volt Fiumével. Észak-Amerikával az összeköttetést sem Weinberger bécsi kereskedőnek (1785), sem 1785-ben alakult Oesterreichisch-Amerikanische Handelsgesellschaft-nak megszerezni nem sikerült.⁴⁾

10. Biráskodás.

Az igazságszolgáltatás terén szintén a centralizáció volt a vezető szempont. A főcél pedig a peres felek kényelme volt s a perek gyors lebonyolítása. Azért szervezte az alsóbíróságokat. ügyelt szigoruan a bírókra és más törvényszéki tisztviselőkre⁵⁾, azért képezte a bírakat is.

H é t s z e m é l y e s t á b l a volt a legfelsőbb felebbeségi fórum, udvari törvényszék. Kegyelmezési és nagykorúságadási joga is volt. Felügyelt az árvák vagyonát kezelő előljárókra, börtönökre, javítóintézetekre. Határozatait királyi pecsét alatt udvari rendeletek alakjában és a király nevében küldte a törvényszékhez. Kinevezte az altörvényszéki bírót és minden

1) Dr. Lengyel János: Beer könyveMária Terézia és II. József Kereskedelmi Politikájáról. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 1889. VI. évf. 165-172. .

2) Horváth Mihály: I. m. V. k. 409-410. l.

3) Bővebben u. o.

4) Magyar Gazdaságtörténelmi szemle: 1889. VI. évf. 165-172 l.

5) K. Josephs II. Briefe 102-105. l. Bécs. 1786. jul. Pálffy kancellárhoz.

egyéb törvényszék ülnökeit. Tagjai: az elnök (az országbíró elnökhelyettes¹⁾), 12 udvari-tanácsos (3.000 forint évidíjjal), titkár és jegyző. Üléseik tartásához 11 udvari tanácsos jelenléte volt szükséges.²⁾

A magyar és horvát altörvényszékekhez felebbezett összes ügyekben a kir. tábla ítélkezett, a nemesek bünvádi pereinek kivételével. A kir. tábla volt a felebbvalója az alsóbb bírának és a törvényszéknek. Ez volt a közvetítő a hét-személyes tábla s az alsóbb törvényszékek között. Hivatalnokai: elnök, alelnök, 18 előadó királyi tanácsos, egy bányai ügyi ülnök. Üléseit egész éven át hetenként háromszor tartotta, két 9-9 tagú tanácsban. A primásnak, a nádornak és országbirónak joga volt a királyi táblához tagokat kinevezni.

Mivel a királyi tábla lett az alsóbb bíróságok felebbviteli fórumává, a fölöslegessé vált nádori, tárnoki, személynöki, jászkun, hajdu szepesi kerületi és vármegyei felebbezési törvényszékeket eltörölték.³⁾

A legelső felebbezési fórumok voltak a kerületi táblák. Számuk a horvátországiakkal együtt 5. Hivatalnokaik: az elnök 2.250 f. fizetéssel 8 ülnök az első évi 1.500, a többi 1.200 f. fizetéssel, 2 titkár különféle jegyzők stb. Üléseiket két tanácsban tartották. A kerületi táblákon folytak az ügyvédi vizsgák is. A kerületi táblák pertárgyai, a kir. táblák peres tárgyaitnak feleltek meg.⁴⁾

Az altörvényszékek. Száma: 38. Hatáskörük széles. Minden ügy a felségsértés és hazaáruláson kívül hozzájuk tartozott. Itt bonyolodtak le a nemesek és a szabad emberek ellen indított polgári és bünvádi ügyek. Az altörvényszékek tagjai: elnök, 4 előadó ülnök, mint bírák, 2 bünvádi ügyész, 2 írnok.⁵⁾ Üléseit a joggyakorlók is látogatták. Ezek az altörvényszékek a vármegyei és városok törvényszékei voltak. Első fórumai az illető vármegye vagy város lakos peres ügyeinek. A városi perek ügyét a városi tanácshoz, innen

1) József korában országbírók: 1783. febr. 15. - 1783 augusztus 14.-ig Fekete György aradi főispán. 1786. december 21. - 1787. dec. 17.-ig Nitzky Kristóf tornai főispán. 1787. december 17.-től 1788. december 17.-ig nincs országbíró. 1788. december 18.-tól 1795. jul. 21.-ig Zichi Károly győri főispán.

2) Magyar Hirmondó: 1781. 657-660. l. Szlemenics Pál: I. m. 62. l.

3) Magyar Hirmondó: I. h. Szlemenics: I. m. 66. l.

4) Magyar Hirmondó: I. h. és 1785. 713-714 l. Szlemenics Pál: I. m. 63-64 l.

5) Szlemenics Pál: I. h.

a vármegyéhez, majd a districtualis táblához felebbezték, hol az ügy befejeződött.¹⁾ A szepesi városoknak vármegyéjüknel külön ülnökök és tiszti ügyészek voltak.²⁾

Az Uriszék a jobbágy elsőfoku bírósága volt. A földesur nem tartozott szolgabíró és esküdttel küldeni ezentúl az uriszékbe. Ha a jobbágy valamely hanyag birói eljárás miatt kárt szenvedett, a földesur a kár megtérítésére köteles volt alkalmas birákat kinevezni. Az uriszék felebbezési foruma urbéri ügyekben az alispán, polgár-ügyekben a kir. tábla.³⁾

Bűnvádi perekben nemes és nem nemesek számára egyaránt a kerületi altörvényszékek voltak illetékesek. A város a városi tanácshoz vitte ügyét, minden más a vármegyei altörvényszékhez. Ezekről a nemesek a királyi táblához, a nem-nemesek a districtuális táblához felebbezték. Kegyelemért lehetett folyamodni halálos ítélethozatal, három évi börtön, valamint egyszerre kiállandó 50 botütés esetében. Melyért a nemesek, a kerületi királybirtoshcz, illetőleg a fiúmei kormányzóhoz, a nem-nemesek a hétszemélyes táblához folyamodtak.⁴⁾

A birói parancsokat és rendeleteket a hétszemélyes tábla a királyi és kerületi táblák útján küldte az altörvényszékekhez; a perek az altörvényszékektől kiindulva mentek fel a hétszemélyes tábláig.

Birák. A királyi komisszáriusok bűnvádi törvénykezés esetében királyi rezervált jogokat kaptak. Nevezetesen a kegyelmezés jogát a felségsértés és hazaárulás kivételével. A szolgabírákat és más megyei tisztviselőket megfoszthatták birói teendőiktől. A birói szervezetek hivatalnokainak számát csökkentették. Így eltörölték a protonotáriusságot és jurátusságot.

A hétszemélyes tábla ülnökeit a királyi tábla ülnökeiből, a királyi tábláét a kerületi táblák ülnökeiből választották. A kerületi táblák ülnökeit az altörvényszékekből, ez utóbbiakét választás által töltötték be.⁵⁾

A törvényszéki hivatalnokok fizetésüket a végzett munka arányában kapták.⁶⁾

A peres felek a birói ítéletért taxát fizettek. Ha a felebbviteli fórum helyben hagyta az alsó törvényszék ítéletét, akkor a felebbező fél fizette a másik taxáját is; ha megváltoztatta az alsófokú ítéletet, akkor mindkét fél fizetett.⁷⁾

József császár büntetőtörvénykönyvét hazánkra is kiter-

1) Magyar Hirmondó: 1785. 657-660. l.

2) Szlemenics Pál: I. m. 59. l.

3) Szlemenics Pál: I. m. 63. l.

4) Szlemenics Pál: I. m. 65. l. Magyar Hirmondó. I. h.

5) Magyar Hirmondó: I. h. Szlemenics Pál: I. m. 64. l.

6) Magyar Hirmondó: I. h.; Szlemenics Pál: I. m. 64. l.

7) Magyar Hirmondó: 1782. 623. l.

jesztette. Nem tett különbséget nemes és nem-nemes között. Meghatározta pontosan a bűnvádi ügyeket és büntetéseiket. A hazaárulásért elsőfokon 30-100. év, másodfokon súlyos fogság járt. Aki hatósági hatalmával élt vissza, súlyos fogsággal és kényszermunkával bünhődött. A halálbüntetés módja az akasztás volt. Ezzel büntették a lázadókat. A párbajozás súlyos vétségnek számított. Ha párbajozók egyike meghalt, a másik mint gyilkos 15—30 év fegyházbüntetést kapott: ha egyik fél sem esett el, 5-8 évi fogházzal sujtották őket, mint sebesítőket. Az öngyilkosság is bűn számba ment. Az életben maradt öngyilkost, míg be nem ismerte bűnösségét, fogságban tartották.

A főbenjáró bűnös elvesztette vagyonát. Felesége és gyermekei e vagyonból csak annyit kaptak, amennyi megélhetésükre elegendő volt. Ha a bűnös nemes ember volt, akkor nemességét úgy ő, mint életbenlevő gyermekei, sőt utószülöttei is elvesztették.¹⁾

Magyarországon eddig a szokásjog alapján, nem pedig a büntetőtörvénykönyv paragrafusai szerint döntöttek az egyes bűnesetekben. A szokásjog alapján történt (1786) Pozsony városban, hogy egy gyilkost előbb a városháza előtt izzó harapófogóval csipdeltek, azután kerékbe törtek felülről lefelé, végre kerékbe fonták. II. József büntetőkönyve nem hozta meg a kellő eredményt. Minthogy minden vétségre börtönbüntetés volt szabva, a rablók s őreik eltartására nagy adót kellett fizetni. A foglyok feltörték börtöneiket. Nem vált be a másik büntetési mód, a hajóvontatás sem. Az edzett rabnál sokkal többet szenvedett az őr.²⁾

József császár szelid természetét megcáfoló kegyetlenséggel törette kerékbe a lázadó Horát és Kloskát Ezek büntársai közül sokan életfogytiglani börtönt kaptak s arcukra mindkét oldalon akasztófa-bélyeget.

Gyakori volt a börtönbüntetés. Gályarabsággal 1785-ben is találkozunk.³⁾

Meg kell emlékeznünk Erdély törvényszékeiről is. A gubernium mint törvényszék a hétszemélyes táblai jogkörrel rendelkezett. A marsovásárhelyi királyi táblának jogköre hasonló volt a magyar királyi táblához. Hivatalnokai: elnök, alelnök, 13 ülnök, 4 titkár, 1 jegyző.⁴⁾

A székely katonák pereit a Tiszti Hádítörvényszék intézte.⁵⁾

1) Szlemenics Pál: I. m. 65. l. — Marczali H. I. m. III. k. 147-148. l.

2) Szirmay Antal kir. táblabíró jellemzi a büntetőtörvénykönyvet, Szilágyi S: I. m. 435. l.

3) Magyar Hirmondó: 1785. 437. l.

4) Szlemenics Pál: I. m. 68. l.

5) Magyar Hirmondó: 1781. 30. l.

Litorale Hungaricum. Itt mint első fórum szerepelt a fiumei alkapitányság bünvádi ügyekben. Csekélyebb pereket Fiumében, Bukáriban s Noriban egy-egy ülnök intézte. Fellebbezési fórum: polgári ügyekben a királyi és hétszemélyes tábla, bünvádiakban a zágrábi kerületi tábla. Kegyelmezésért a fiumei kormányzósághoz folyamodtak.¹⁾

* *

II. József uralkodása bizonyosága annak, hogy egy nemzetet — akármilyen bölcs is királya — nem lehet multja, hagyománya figyelembevétele nélkül eredményesen, a haladást elősegítően kormányozni.

A császár intézkedései nem tudtak hazánkból nyugat-európai, felvilágosult, de nemzetietlen országot formálni. A császár is belátta, hogy élete munkája csődött mondott. Ezért vonta vissza halálos ágyán intézkedéseit, a jobbagyságra, lelkeszségre vonatkozó, valamint a türelmi rendelete kivételével. Ugy látszott, hogy a Párkák élete fonálával egyszerre kivágták Magyarország történetének életszálából azt a darabot, amelyet az ő munkássága jelentett. A fonál egy maradékát mégis ottfelejtették: talán az ő vámpolitikája hagyományozta azon irányelveket, amelyek szerint az osztrák udvar azután csak agrárállamot akart csinálni Magyarországból.

1) Szlemenics Pál: I. m. 59. l.

Források.

1. Magyar Hirmondó: 1781., 1782., 1785. é. f.
2. Bécsi Magyar Kurir: 1788., 1789., 1790. é. f.
3. Szlemenics Pál: Törvényeink története a dicső ausztriai ház országlása alatt: 1740—1848. Buda. 1860. (Magy. Tud. Akadémia Évkönyvei. IX. Kötet.)
4. Theschedik Sámuel: A paraszt ember magyarországon mitsoda és mi lehetne. Pécs. 1786. Kónyi János ford.
5. G. T. D.: Egynéhány hazai utazások leírása. Tóth- és Horvátországoknak rövid ismertetésével együtt. 1796.
6. M. Kovács János: Magyar krónika 1742-ig.
7. Schwartner Márton: Statistik des Königreichs Ungarn II. u. III. Theil. Ofen. 1811.
8. Kazinczy Ferenc: Pályám emlékezete. (Abafi-kiadás)
9. Arneth: Maria Terézia und Joseph II. Ihre Correspondenz. Wien 1867. III. k.
10. Johann Pezzl: Charakteristik Josephs II. eine historisch-biographische Skizze der Aussichten in die Regierung Leopolds II. Wien. 1790.
Neu gesammelte Briefe von Joseph dem II. Kaiser der Deutschen Konstantinopel. (Pezzl kötetében.)
11. Marczali Henrik: Magyarország története II. József korában. I-III. k. (Bpest 1885-1887).
12. Horváth Mihály: Magyarország történelme. v. k. Pest. 1863.
13. Kerékgyártó Árpád: Magyarország történetének kézikönyve. 4—6. k. Pest. 1869.
14. Paul von Mitrofanov: Joseph II. seine politische und kulturelle Tätigkeit. Wien und Leipzig. 1910.
15. Adolf Beer: Joseph II. Leopold II. und Kaunitz. Ihr Briefwechsel. Wien. 1873.
16. Mócsáry Lajos: A régi magyar nemes. (Észrevételek Grünwald Béla „Régi Magyarország“ c. munkájára.) Bpest. 1889.
17. Grünwald Béla: A régi Magyarország 1711—1825. Budapest.
18. Hadtörténelmi közlemények. 1889., 1888., 1911., 1915., 1917. é. f.
19. Magyar gazdaságtörténelmi szemle. 1895. II. é. f. 1896. XIII. é. f. 1899. VI. é. f.
20. Magyar ipartörténet, V. é. I., k.
21. Századunk. VI. é. f. 1929. 4. sz.
22. Gál Jenő: Berzeviczi Gergely élete és művei. Bp. 1902.
23. Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei 1777—1848-ig. Bp. 1927. 2 k.
24. Lányi-Knauz: Magyar egyház történelme. Esztergom. 1866.

25. Pauer János: Az egyházi rend érdeme Magyarország történetében. Székesfehérvár 1847.

26. Fényes Elek: Magyarország statisztikája.

27. 1d. gr. Teleky Domokos: Hóra támadás története. Pest, 1865.

28. Domanovszki Sándor: A magyar kérdés történeti szempontból tekintve. Bp. 1920.

29. Dr. Vutkovich Sándor: Magyar alkotmányjog. Pozsony. 1904.

30. Megyesi Somogyi Zsigmond: Magyarország főispánjainak története. Bp. 1902.

31. Takáts Sándor: A régi Magyarország jókedve. Budapest. 1921.

32. Marcziai György Lovag: A nemesség. Budapest. 1886.

33. Szekfű Gyula: Iratok a magyar államnyelv történetének kérdéséhez. Budapest 1926. (Magy. tört. társ.)

34. Timon Ákos: A városi kegyuraság Magyarországon. Budapest. 1889.

35. Ehen Gyula: A városok. Bp. 1903. 2 k.

36. Szádeczky K. Lajos: A céhek története Magyarországon. Bp. 1913.

37. Fenyvessy A. Quesnay és Turgot munkáiból. Ford. (Nemzetgazdasági írók tára II. k.

38. Timon Ákos: Magyar alkotmány és Jогtörténet. Bp. 1919.

39. Eckhardt Sándor: A francia forradalom eszméi Magyarországon. Bp. 1925.

40. Révész Imre: A magyarországi protestánsizmus történelme. (A magy. történettudomány kézikönyve.)

41. Venetianer Lajos: Magyar zsidóság története. Bp. 1922.

42. Pintér Jenő: Magyar irodalomtörténet. I. k. Bp. 1921.

43. Dr. Osváth Gyula: A vármegyei autonómia és vármegyei tisztviselők 1848 előtt. Bp. 1911.

44. Bizáki Puky Károly: Politikai avagy a magyarországi tekintetes nemes vármegyék. Pest. 1828.

45. Bárczay Oszkár: A hadügy fejlődésének története. 2. k. Budapest 1890.

46. Szepessy Mihály: Ausztria birodalmi adórendszer. Pest. 1867.

47. Ereky Alfonz: Mérték, súly és pénzismeret. Székesfehérvár. 1881.

48. Kerekes György: A kereskedelem története. Bp. 1896.

49. Werbőczy: Tripartium. Kolosvári Sándor-Ovári Kelemen kiadása. Bp. 1894.

90. Corp. Jur. Hung. 1740—1835.

51. Szilágyi Sándor: A magyar nemzet története VIII. k. Bp. 1898.

52. Szerelmey Miklós: Magyar hajdan és Jелеm. Pest, 1847.

53. Horánszky Lajos: Bacsnányi János és kora. Bp. 1907.

54. Beszkid Miklós: Kováts János (1784-1834.) Bp. 1900.

Tartalomjegyzék.

Bevezetés

	Oldal
1. A király és udvara.	3
2. Föld és népe.	7
3. Egyházi és világi társadalom.	10
4. Alkotmány és törvényhozás.	17
5. Hitélet és szellemi művelődés.	30
6. Belügyi kormányzat, közigazgatás.	33
7. Hadügy, külügy.	39
8. Adó és pénzügy.	44
9. Gazdasági élet: Földművelés, Ipar, Kereskedelem.	48
10. Bíraskodás.	53
11. Források.	57
12. Tartalomjegyzék.	62

KB2479

